

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra pedagogiky

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vzdělávání dospělých ve výkonu trestu

Adult education in prison

Lukáš Littman

Vedoucí práce: PhDr. Jaroslav Šaroch, Ph.D.
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Učitelství praktického vyučování a odborného výcviku

2018

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Vzdělávání dospělých ve výkonu trestu potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 12. července 2018

Děkuji PhDr. Jaroslavovi Šarochovi, Ph.D. za odbornou pomoc při vedení bakalářské práce.
Mé poděkování patří též JUDr. Miroslavovi Mitlöhnerovi, CSc. za zapůjčenou literaturu.

ABSTRAKT

Uložený trest je právním důsledkem trestné činnosti. Realizuje se ve věznicích prostřednictvím tzv. programu zacházení, který je pro každého vězně individuálně zpracovaný a mj. obsahuje i část týkající se vzdělávání a výuky. Cíle jsou v podstatě dva. Jednak dosažení určité pracovní kvalifikace a tím následně zlepšení postavení odsouzeného na trhu práce po vykonání trestu a jednak dosažení desistence tj. ukončení kriminální kariéry nebo alespoň dlouhodobého zdržení se kriminálního chování. Je notoricky známou skutečností, že se recidivující pachatele rekrutují především z okruhu osob s nedokončeným nebo jen základním vzděláním, bez vyučení a jakékoliv kvalifikace.

Smyslem učňovského školství, realizovaného v průběhu výkonu trestu odnětí svobody s perspektivními odsouzenými, je dát těmto lidem cestou dosažení určitého vzdělání šanci na nový život získáním legálních prostředků obživy a existence.

V své práci, která vychází z obecných penologických, penitenciárních a andragogických zásad docházím ke zjištění, že odsouzení mají o tuto možnost zájem, snaží se ji využít a jejím prostřednictvím se pokusit odpoutat od kriminální minulosti. Z výzkumu, kterým jsem mezi žáky provedl vyplynulo, že mají zájem dosaženou kvalifikaci využít jednak jako osoby samostatně výdělečně činné, jednak ve formě závislé práce u vybraného zaměstnavatele.

Zdá se tedy, že cesta získání pracovní kvalifikace školní výukou je smysluplnou cestou k odstranění příčin kriminality a návratu do majoritní společnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA

Výkon trestu – vzdělávání odsouzených – pracovní kvalifikace – zaměstnání

ABSTRACT

Stored punishment is the legal consequence of criminal activity. It is implemented in prisons through a so-called treatment program, which is individually processed for each prisoner and includes, among other things, a section on education and training. Goals are basically two. On the one hand, the achievement of a certain job qualification and consequently the improvement of the position of the convicted on the labor market after the punishment and on the other hand the achievement of the desirability ie termination of a criminal career or at least a long delay in the criminal behavior. It is a notorious fact that reoffending offenders are recruited mainly from a group of people with incomplete or only basic education, without apprenticeship and any qualifications.

The purpose of apprenticeship education implemented during the execution of imprisonment with prospective convicts is to give these people a chance to achieve a certain education a chance for a new life by acquiring legal means of subsistence and existence.

In my work, based on general penology, penitentiary, and andragogic principles, I find that convictions have an interest in this possibility, try to use it and attempt to break away from the criminal past. The research I made between the pupils showed that they are interested in using the qualification, both as a self-employed person and in the form of dependent work with the selected employer.

It seems therefore that the way to get a job qualification through school education is a meaningful way to eliminate the causes of crime and return to the majority society.

KEYWORDS

Punishment - education of convicted - job qualifications - employment

Obsah

1	ÚVOD A CÍL PRÁCE.....	6
2	TEORETICKÁ ČÁST.....	7
2.1	FILOZOFIE TRESTU.....	7
2.2	MEZINÁRODNÍ DOKUMENTY SE VZTAHEM K VÝKONU TRESTU.....	9
2.3	VNITROSTÁTNÍ DOKUMENTY SE VZTAHEM K VÝKONU TRESTU A VZDĚLÁVÁNÍ VE VĚZNICÍCH.....	10
2.4	VZDĚLÁVÁNÍ VE VÝKONU TRESTU V PŘEDPÍSECH EVROPSKÉ UNIE.....	12
2.5	PENOLOGICKÉ ASPEKTY VZDĚLÁVÁNÍ OSOB VE VÝKONU TRESTU.....	13
2.5.1	<i>Penitenciární pedagogika v systému penitenciárních a pedagogických věd.....</i>	<i>15</i>
2.5.2	<i>Penitenciární psychologie.....</i>	<i>18</i>
2.6	NEGATIVNÍ DOPADY VÝKONU TRESTU NA OSOBU ODSOUZENÉHO.....	21
2.6.1	<i>Současný stav a perspektiva vězeňských kapacit.....</i>	<i>24</i>
2.7	VZDĚLÁVÁNÍ ODSOUZENÝCH.....	27
2.7.1	<i>Faktory ovlivňující motivaci a úspěšnost vzdělávacího procesu ve výkonu trestu odnětí svobody</i>	<i>29</i>
2.7.2	<i>Negativa spojená s výkonem trestu na dopad průběhu vzdělávacího procesu.....</i>	<i>30</i>
2.7.3	<i>Podmíněné propuštění.....</i>	<i>31</i>
2.7.4	<i>Přeřazování odsouzených.....</i>	<i>33</i>
2.8	POMOC NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ PŘI ZÍSKÁVÁNÍ ZAMĚSTNÁNÍ.....	33
2.9	PŘÍPRAVA NA ŽIVNOSTENSKÉ PODNIKÁNÍ A JEHO REALIZACE JAKO PROSTŘEDEK RESOCIALIZACE.....	36
2.10	ÚČEL A POSLÁNÍ ASOCIACE PEDAGOGŮ ODSOUZENÝCH VE VÝKONU TRESTU ODNĚTÍ SVOBODY, Z. S.....	37
2.10.1	<i>Strategický plán pro období 2015–2020.....</i>	<i>38</i>
3	VÝZKUM.....	39
3.1	MOTIVACE ZŘÍZENÍ SOU VE VĚZNICI JIŘICE.....	39
3.2	CHARAKTERISTIKA OBJEKTU.....	40
3.3	VÝUKOVÉ OBORY.....	40
3.4	CÍL PRŮZKUMU.....	41
3.5	SHRNUTÍ VÝSLEDKŮ PRŮZKUMU.....	42
4	ZÁVĚR.....	44
	SEZNAM POUŽITÝCH INFORMAČNÍCH ZDROJŮ.....	46
	SEZNAM PŘÍLOH.....	48

1 ÚVOD A CÍL PRÁCE

Práce je zaměřena na posouzení specifiky vězeňského prostředí na penologické, pedagogické a preventivní aspekty vzdělávání, které lze poskytovat dospělým odsouzeným v průběhu výkonu trestu odnětí svobody.

Cílem práce je získat pohled na 1. možnosti získání či doplnění vzdělání a pracovní kvalifikace u odsouzených v průběhu výkonu trestu a v této souvislosti zohlednit specifika, která jsou s touto formou vzdělávání spojena a která tvoří nedílnou součást režimu výkonu trestu, 2. představy o možnosti využití dosaženého vzdělání a pracovní kvalifikace po propuštění na svobodu, 3. Komplikace spojené s výkonem trestu, které mohou mít negativní vliv na průběh a dokončení této formy vzdělávání.

Vězeňství je esenciální součástí trestní politiky státu. Česká republika jako demokratický právní stát vychází ze svých mezinárodních závazků, z respektu k lidským právům a svobodám a ze svého úkolu ochránit společnost před pachatelem porušování právních předpisů. Účelem trestu nepodmíněného odnětí svobody má být nejenom izolace odsouzených, ale především intenzivní úsilí o napravení pachatele trestného činu a jeho budoucí reintegraci do společnosti lidí jednajících v souladu se zákony.¹

Jako zcela zásadní se jeví význam vzdělávacího procesu pro další životní perspektivu odsouzených a z toho vyplývající cíl, kterým je prostřednictvím získání či doplnění vzdělání, resp. kvalifikace u dospělých odsouzených mužů si v průběhu výkonu trestu vytvořit podmínky pro uplatnění se na trhu práce poté, kdy budou z výkonu trestu propuštěni.

Odpověď se na tuto otázku hledá v popisu běžného režimu, fungování a zhodnocení střední školy (odborného učiliště) k jejímuž odevření došlo 1. září 2011 ve Věznici Jiřice. Škola byla Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy zařazena do sítě středních škol i do sítě školských právnických osob a řada jejich absolventů se po vyučení a propuštění na svobodu zařadila do majoritní společnosti a nerecidivovala.

Zdá se tedy, že smysl založení a činnosti této školy se daří alespoň z podstatné části realizovat.

Skutečnost, zda jedinec má anebo nemá stálé zaměstnání, je kriminologii tradičně chápána jako jeden z významných faktorů, které mohou souviset s kriminálním jednáním. Důvodů, proč můžeme vztah mezi těmito dvěma proměnnými očekávat, je více.

Podle Tomáška a kol „zaměstnání představuje zajištění legálních příjmů, vhodnou strukturaci času i sociálně příznivé vzory chování, s nimiž se zaměstnaný člověk na pracovišti

1 Ministerstvo spravedlnosti České republiky, *Koncepce vězeňství do roku 2025*, Praha: MS ČR 2016, s.3

zpravidla setkává, a to za současného vystavení se přirozené a neformální kontrole, Nezanedbatelným prvkem může být také nárůst sebevědomí či posílení víry ve vlastní schopnosti a dovednosti, které zaměstnáním získaný společenský statut vyvolá. Výzkumy kriminální kariéry naznačují, že nalezení uspokojivého pracovního poměru může být „zlomovým okamžikem“, který významně přispěje k jejímu ukončení. Zároveň ovšem z řady z nich vyplývá, že se nejedná o pevnou a vždy přítomnou vazbu mezi příčinou a následkem, neboť do hry zde vstupují faktory další, jako je například věk či osobní postoje daného jedince. Často dokonce není snadné rozhodnout, zda bychom v konkrétním případě měli zaměstnání chápat jako důvod, proč dotyčný trestné činnosti zanechal, anebo spíše oba tyto jevy brát jako důležité koreláty, které doprovázejí celkovou proměnu jeho osobnosti či životního stylu. Z uvedeného plyne, že zaměstnávání je pro kriminální politiku zásadním tématem.“ (Tomášek, 2017, s. 6).

Byl bych rád, kdyby výsledky této práce mohly napomoci nejen školskému systému, ale i Vězeňské službě ČR při plánování a tvorbě penologických aktivit, jejichž primárním cílem by mělo být začlenění klientů do běžného života společnosti.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Filozofie trestu

Trest je právním následkem trestného činu, který vyjadřuje negativní právní hodnocení pachatele a jeho činu. Působí k dosažení účelu trestního zákona a je ukládaný výhradně soudem. Jeho výkon je vynutitelný státní mocí (Mittlöhner, 2012).

Trestní zákoník přinesl novou filosofii trestání pachatelů, kdy na jedné straně zpřísňuje tresty za závažné trestné činy a na druhé straně u méně závažné trestné činnosti posiluje význam alternativních trestů.

Uložený trest musí být zákonný, uložený jen na základě a podle zákona², musí být spravedlivý, jeho druh a výměra musí zohledňovat jak osobu pachatele, tak rozsah způsobené škody, následky činů a význam chráněných zájmů.

Trest musí být humánní a důsledně individualizovaný zohledněním polehčujících a přitěžujících okolností. Jeho uložením a následným výkonem nesmí být ponížena lidská důstojnost.

2 Zásada nula poena sine lege

K dosažení účelu trestu, který již není oproti předchozí právní úpravě výslovně v trestním zákoníku vymezen, lze dospět dílčími kroky, kterými jsou individuální represe, individuální prevence a generální prevence. Individuální represe spočívá v zabránění odsouzenému v páchání trestné činnosti použitím metod negativní povahy, které znemožňují další trestnou činnost jako je kupříkladu odnětí svobody.

Podle Jelínka má každý trest efekt a) ochrannářský, kdy chrání společnost před pachateli trestných činů, b) zábranný, kdy brání odsouzenému v páchání další trestné činnosti, c) výchovatelský, kdy vychovává odsouzeného k řádnému životu, a d) preventivní, kdy působí výchovně na ostatní členy společnosti (Jelínek, 2014).

V dnes již klasické práci Novotný uvádí, že „o výchovném významu nepodmíněných trestů odnětí svobody by bylo možno se přít velmi dlouho. Vytvoření vězeňského systému zaručujícího, že odsouzení nebudou odcházet z výkonu trestu vcelku narušenější, než byli v době svého příchodu do vězeňského zařízení, by bylo nemalým úspěchem. V samotné podstatě odnětí svobody tkví možnost nejrůznějších škodlivých vlivů na odsouzené i možnost škodlivých vlivů ztěžujících jejich resocializaci.“ (Novotný, 1969, s. 141).

Tradiční metodou resocializace, která tvoří vedle práce druhý pilíř programů zacházení s odsouzenými je vzdělávání (Solař, 2009). Vzdělávání je nutno chápat jako jeden z prostředků naplnění hlavních zásad výkonu trestu odnětí svobody tak, jak jsou vymezeny v ustanovení § 2 zák. čís. 169/1999Sb.³ Podle tohoto ustanovení se musí u odsouzených ve výkonu trestu podporovat takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.

Jinými slovy řečeno, „prostřednictvím vzdělávání může odsouzený nabýt takové znalosti a dovednosti, které zvyšují šanci na jeho uplatnění na trhu práce v kvalifikované profesi.“ (Mezník, 1995, s. 47). Velký význam se přikládá především vzdělávání vězňů v takových pracovních oborech, řemeslech a administrativně technických profesích, kde existují reálné předpoklady uplatnitelnosti takto získané pracovní kvalifikace na stále se zužujícím trhu práce. Stále platí, že uplatnění kvalifikované profese je výrazným činitelem schopným eliminovat případnou recidivu a návrat odsouzeného zpět do výkonu trestu.

Ve vězeňské praxi již postupně ztrácejí význam kurzy sloužící k doplnění znalostí základních škol, neboť jen malá část vězňů nemá dokončené základní vzdělání. Naopak s ohledem na vysoký podíl odsouzených pouze ze základním vzděláním nutno podporovat

3 Dále jen ZVTOS

možností vzdělávání v učebních oborech, zajišťovaných buď odloučenými pracovišti nebo školskými vzdělávacími středisky věznic tak, jak je upraveno v ustanovení § 46 odst. 1 Vyhl. č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody. Odsouzeným ve věznici s dohledem nebo s dozorem může ředitel věznice povolit volný pohyb mimo věznici k docházce do školy (§ 46 odst. 4 cit. vyhl.).

Vzhledem k tomu, že u většiny odsouzených je problémem sociálně hodnotné prožívání volného času, měly by vzdělávací aktivity rovněž přispět k tomu, aby se vězni naučili smysluplně trávit volný čas a aby získané kulturní návyky a potřeby dokázali rozvíjet i pro propuštění.

2.2 Mezinárodní dokumenty se vztahem k výkonu trestu

Na prvním kongresu o prevenci zločinnosti a zacházení s pachateli byli schválené tzv. minimální standarty a pravidel zacházení s vězněnými osobami, které schválila Hospodářská a sociální rada OSN resolucí č. 663/C (XXIV,) z 31.7.1957) (Fábry, 2006).

Jde o dokument základního významu pro vězeňství na celém světě. Minimální standarty pravidel zacházení s vězněnými osobami se dělí na původní poznámky a dvě části. Tato pravidla nemají za cíl podrobně vymežit vzorový pořádek systému vězení osob, ale jde o soubor doporučujících rámcových norem, o kterých už jejich autoři předpokládali, že jich nebude možné vzhledem na různorodost právních norem, ale i různé ekonomické a sociální podmínky jednotlivých států vždy a všude do detailů převzít. Jde jen o to, aby se na základě současných představ a nejvhodnějších základních prvků současných vězeňských systémů světa stanovily základní pravidla pro zacházení s vězněnými osobami.

První část upravuje všeobecná pravidla, zejména základní zásady, které vylučují diskriminaci vězněných osob podle různých hledisek, především rasy, pohlaví, barvy pleti, jazyků, náboženství, politického smýšlení, národnosti, sociálního původu, majetku, rodu nebo jiného postavení. Tato pravidla zakotvila povinnost důsledné evidence každé vězněné osoby. Základní rozdělování vězňů se děje podle pohlaví, jejich stavu, věku (mladiství oddělení od dospělých), zda jsou odsouzeni nebo obviněni a. konečně vězni pro dluhy, oddělení od odsouzených za trestné činy. Tuto kategorii odsouzených české trestní právo nezná.

Poměrně podrobně jsou upraveny i podmínky dodržování a ukládání disciplinárních trestů. Jsou zakázány tělesné tresty, kruté, nelidské a ponižující tresty.

Druhá část těchto standardů stanoví doporučení pro zacházení ze zvláštními kategoriemi vězňů. Zvláštní postavení mají duševně nemocní vězni. Je stanoveno, že takovéto osoby mají být propuštěné z vězení a převedeni do zařízení pro duševně nemocné se stálým lékařským dohledem.

Doporučuje se oddělení osob zadržených nebo ve vyšetřovací vazbě i odsouzených a stejně tak mladistvých obviněných od dospělých a ženy od mužů.

Tyto standardy byly doplněny v roce 1997.

V této souvislosti je vhodné připomenout, že práce odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody se nepovažuje za nucenou práci.

Dalším významným dokumentem je doporučení Rady Evropy č. R(87) o Evropských vězeňských pravidlech. Čtvrtá část tohoto doporučení pojednává o cílech vězeňského režimu a stanoví, že pro dosažení cílů výkonu trestu je třeba mít k dispozici a používat všechny vhodné léčebné, výchovné, morální, duchovní a další vhodné prostředky. Zvláště pak jsou v této části upraveny otázky výchovy a vzdělávání odsouzených, přičemž vzdělávání by mělo být integrované do systému veřejného vzdělávání, čímž by se odsouzeným umožnilo pokračovat v začatém vzdělání i pro propuštění z výkonu trestu na svobodu.

Dalším důležitým, zásadním ustanovením je účast společnosti v penitenciálním procesu, která se realizuje pravidlem otevřenosti věznic veřejnosti.

Odst. VI. Základních zásad jasně vyžaduje podněcovat spolupráci s externími sociálními službami a pokud je to možné zapojovat i občanskou společnost do různých aspektů práce s osobami v místech odnětí svobody (Bielik, 2015).

2.3 Vnitrostátní dokumenty se vztahem k výkonu trestu a vzdělávání ve věznicích

Východiskem české vnitrostátní úpravy vzdělávání odsouzených je ustanovení § 34 zák. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, podle kterého se odsouzeným, u nichž jsou pro to předpoklady, obvykle umožní, aby získali vzdělání na základní nebo i střední škole, anebo se zúčastnili dalších forem vzdělávání, které jim umožní získat a zvyšovat si svoji pracovní kvalifikaci.

Navazující právní normou je vyhláška č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody a v ní zejména ustanovení § 46 nadepsaného jako Vzdělávání odsouzených.

Vzdělávání odsouzených je součástí programu zacházení s odsouzenými a jeho obsah tvoří vzdělávání a) organizované či realizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm, b) vzdělávání vedené či kontrolované zaměstnancem oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu), c) vzdělávání v korespondenčních kurzech a v síci základních, středních a vyšších odborných škol nebo vysokých škol České republiky.

Důležitou administrativně technickou skutečností je princip, podle kterého nesmí být z dokladů osvědčujících dosažené vzdělání patrné, že bylo toto vzdělání získané v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Pro případ, že odsouzený v průběhu výkonu trestu vzdělávací proces nedokončí – kupříkladu z důvodu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody⁴ - má právo vzdělání ukončit v příslušné škole.

Podle § 34 odst. 2 ZVTOS odsouzení, kteří jsou zařazeni do denní formy studia, jsou pro účely zákona o výkonu trestu odnětí svobody posuzováni jako odsouzení zařazení do práce.

Příprava na zaměstnání v českých věznicích umožňuje odsouzenému získat kvalifikaci a tím pádem po výkonu trestu zvětšuje šance na reedukaci v sociálním prostředí. Do nejvíce populární činnosti ve věznicích na území Čech náleží vedle tělovýchovných aktivit, výuka cizích jazyků a výuka řemesla (Widelak, 2009).

Od 1. srpna 2004 v důsledku zákonných úprav mohou vězňové vykonávat trest odnětí svobody terapeutickém nebo vzdělávacím systému. Odsouzení, kteří splňují podmínky pro zařazení do výchovných nebo terapeutických programů jsou povinni se účastnit vzdělávání nebo terapie v rozsahu nejméně 21 hodin týdně. Nad průběhem a úrovní vzdělávacího procesu provádí Ministerstvo školství dohled, který posuzuje jak průběh, tak výsledky vzdělávání dospělých odsouzených.

V českých věznicích jsou možnosti účasti v různých vzdělávacích kurzech, které trvají dva až tři měsíce. Jejich počet je však omezený a zpravidla se realizují na nejvýše čtyři kurzy ročně. Vzdělávání v českých věznicích se potýká s různými překážkami, mezi kterými je tou nejzávažnější překračování únosných kapacit, na které jsou jednotlivé věznice dimenzovány, což následně znemožňuje profesionálním kádrům realizovat vzdělávání odsouzených

4 Viz. § 88 a násl. zák. č. 40/2009 Sb., trestní zákoník

v takovém množství a takové kvalitě, aby byla zaručena odpovídající úroveň výuky se zachování individuální přístup vyučujícího ke každému odsouzenému.

2.4 Vzdělávání ve výkonu trestu v předpisech Evropské unie

Způsob, systém, rozsah, obsah a zaměření vzdělávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody ve státech Evropské unie je předmětem trvalého zájmu ze strany unijních orgánů.

Předpisy Rady Evropy se staly základem pro vytvoření norem, jejichž cílem je zlepšení situace ve vzdělávání vězňů po dobu jejich izolace ve věznicích. Především se jedná o mezinárodní směrnici o vzdělávání ve vězeních. Jde o závazné nařízení pro všechny věznice, umožňující na formálním a vzdělávacím poli odpovídající průběh informovanosti ve věznicích

(strážce, zadržené osoby, profesionálové, úředníci, dvoustranné nebo vícestranné agentury). Publikování aktuálních skutečností a závěrů má za cíl zdůvodnění systému a uznání práv každé zadržené osoby na vzdělávání. Umožňuje to odsouzenému možnost úpravy vlastního života. Jako každý program, tak i mezinárodní směrnice mají svůj cíl:

Rozvoj národních legislativ a rozhodnutí dotýkajících se práva všech občanů na vzdělání.

System mnoho dostupnosti pedagogických materiálů a dokladů vzdělání.

Tvorba sítě výměny.

Odkazování se do doživotních praktik vzdělávání ve vězeních.

Vytvoření různých způsobů vzdělávání, které je umožněno ve vězení.

Zvětšení pracovních příležitostí a podpora práce dobrovolníků při vzdělávání ve věznicích.

Informování obyvatel a mezinárodní agentur ve věci významu vzdělávání ve věznicích.

Není asi úplně běžné, aby vězeň říkal, že dostat dlouhý trest byla výhoda. Padesátiletý V.M. (jméno ani čin, za který ho soud poslal za mříže, si nepřeje zveřejňovat) však říká, že právě díky tomu se mu podařilo absolvovat bakalářské studium oboru teologické fakulty v kombinované formě na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy. Fakulta jako jediná z UK nabízí již několik let ve spolupráci s Vazební věznicí Praha Ruzyně možnost

lidem během výkonu trestu studovat. V rámci tohoto projektu je nyní ke studiu zapsáno 21 odsouzených (Zdráhalová, 2017).

Za Katolickou teologickou fakultu Univerzity Karlovy koordinuje projekt studie lidí odsouzených k trestu odnětí svobody ThLic. Mgr. Jaroslav Lorman, Th.D. S ním spolupracuje přímo na místě speciální pedagožka Mgr. Gabriela Kulhánková z Vazební věznice Praha Ruzyně. Podle jejího vyjádření vše zorganizovat a připravit není nic jednoduchého. Je třeba domluvit, zda se daný rok budou nebo nebudou dělat přijímací zkoušky. Musí se připravit pro věznice po celé české republice podklady s informacemi o tom, co všechno musejí odsouzení splňovat, aby mohli být vůbec zařazeni mezi zájemce o studium a mohli skládat přijímací zkoušky. Je třeba domlouvat termíny přihlášek, aby vyhovovaly vyučujícím a zároveň nenarušovaly režim věznice.

„Studium vysoké školy v průběhu výkonu trestu odnětí svobody je spíše výjimečnou záležitostí. Naproti tomu „standardní vzdělávání odsouzených se v Čechách zásadně organizuje v centrech školní výuky.“ (Zdráhalová, 2017, s. 47).

Toto vzdělávání je dostupné pro mladé pachatele i pro ostatní odsouzené ve všech kategoriích věznic

Nadřízeným orgánem pro centrální školní výuku je ministerstvo spravedlnosti. Organizace a zařízení jsou pod kontrolou ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.

Centrum školního vzdělávání, které realizuje a organizuje výuku v Českých věznicích se skládají z ředitele, učitelů, mistrů odborného výcviku a externích učitelů. Všichni jsou občanskými zaměstnanci. Na území České republiky jsou tato centra v Opavě, Pardubicích, Plzni, Rýnovicích, Valdicích, Všehrdech a ve Světlé nad Sázavou. Průměrný počet učňů v každém centru je 130 osob. V těchto centrech se realizují pětiměsíční kurzy z oboru elektrotechniky, zednictví, truhlářství, gastronomie, zahradnictví a kovoobrábění. Analýzou těchto kurzů lze dospět k závěru, že odsouzení mají zajištěnou dostatečnou péči a možnost získání kvalifikace a rozvoj jejich zájmů.

2.5 Penologické aspekty vzdělávání osob ve výkonu trestu

Penologie čerpá svoje poznatky z více vědních disciplín, které však v zásadě sami o sobě nejsou orientované na problematiku výkonu trestu a ochranných opatření. Na prvním místě z nich je třeba uvést pedagogiku.

Pedagogika zkoumá trest jako jeden z prostředků výchovy. Není ani trestně právní ani penologickou disciplínou. Vykonává jen systemizaci poznatků vztahujících se k výchově. Zabývá se tedy pojmem výchovy, jejím průběhem, podstatou, jevy a zákonitostmi. Je to věda o specifiky organizované cílevědomé a systematické činnosti při formování osobnosti člověka, o obsahu, formách a metodách, jeho výchovy a vzdělávání. Trestně-právní trest je újmou z donucení, zatímco pedagogika se ve své všeobecnosti zabývá otázkami výchovy a formování osobnosti dítěte, resp. mladého člověka.

Pokud jde o další vzdělávání a východu dospělých, pedagogika to řeší v podmínkách, kdy se objekt vzdělávání dobrovolně podrobuje výchově a vzdělávacímu procesu. Naopak ve výkonu trestu se výchova a vzdělávání odsouzených zpravidla realizují z donucení. Nicméně v praxi dochází k iniciativnímu zapojování se odsouzených do procesu převýchovy zejména formou vzdělávání.

Trest se aplikuje v průběhu výchovy jako jeden z prostředků. Na základě poznání, že trestem je možno odsouzeného rovněž vychovávat, třebaže v podmínkách izolace a z donucení se akceptovala potřeba zkoumání trestu a jeho výkonu rovněž z pedagogického hlediska. Jakmile se, ale pedagogika chtěla podílet na zkoumání volby prostředků zacházení v rámci trestně – právního trestu, bylo nutné vytvořit samostatnou aplikovanou disciplínu, která se nazývá penitenciální pedagogika. Ta pak s přihlédnutím na svůj předmět, postupy a metody vstoupila do penologie jako jedna z jejich tvůrčích součástí.

V souvislosti s penitenciární pedagogikou je nutno připomenout význam andragogiky jako vědního a studijního oboru zaměřeného na veškeré aspekty vzdělávání a učení se dospělých. Existují rozdílné koncepce andragogiky. V našem pojetí je andragogika specifická součástí věd o výchově, vzdělávání a vyučování (Beneš, 2018). Svým charakterem, obsahem a zaměřením tedy jde o studijní obor v programu pedagogických věd, který slouží přípravě budoucích odborníků v oblasti vzdělávání dospělých.

Cílové skupiny obecně pojatého vzdělávání dospělých mohou prakticky tvořit libovolné skupiny dospělých osob, charakterizované společnou profesí, úrovní vzdělání, společenským postavením.

Pochopitelně je takovou cílovou skupinou i osoba ve výkonu trestu, která s ohledem na deficit často i jen základního vzdělání má s ohledem na organizaci takového vzdělávání a možnost zařazení do něho získat vzdělání a tím i pracovní kvalifikace přinejmenším na úrovni vyučení a výučního listu. Podle Beneše „*charakter (druh) vykonávané práce ovlivňuje*

jako socializační instance i rozvoj schopností, motivace a orientaci člověka. Komplexní a náročná práce vede k rozvoji intelektuálních schopností a flexibility, ale i identity nebo sebekonceptu osobnosti. Tento vliv není ovšem jednostranný; lidé s výraznými schopnostmi a vysokou výkonností motivací si zpravidla najdou i náročnější a zajímavější práci. Naopak monotónní práce, jejíž podíl je nadále vysoký, může vést k frustracím, psychickým poruchám, neurózám pramenícím z nemožnosti kontrolovat svou činnost. Samozřejmě se tyto okolnosti projeví na ochotě se vzdělávat.“ (Beneš, 2018, s. 161).

Na první pohled se jeví osoba ve výkonu trestu se zájmem o dosažení nebo zvýšení své pracovní kvalifikace a uplatnění na trhu práce blíže ke skupině „monotónní práce“. Ve skutečnosti však má ale možnost dosaženého vzdělání, tj. vyučení v příslušném oboru kreativně využívat ať již jako zaměstnanec firmy nebo jako osoba samostatně výdělečně činná na vlastní živnostenský list, v horším případě prací „na černo“. Ostatně v průběhu vzdělávacího procesu se nevěnuje pozornost pouze odborné části výuky, ale v návaznosti na všeobecně vzdělávací předměty jsou žáci vedeni i k získávání alespoň nezbytného právního vědomí, včetně respektování právních norem, které se týkají zaměstnávání a samostatného podnikání.

Jistě není bez zajímavostí, když v rámci průzkumného šetření vyslovilo 18, tj. téměř 50 % dotazovaných zájem seznámit se se zákonnými podmínkami k získání živnostenského listu.

2.5.1 Penitenciární pedagogika v systému penitenciárních a pedagogických věd

Výuka, jako součást výchovy je tradičně chápána jako pedagogická kategorie. „Víme, kdo vychovává, koho vychovává, známe cíle výchovy, prostředky, metody, formy a jsme zároveň dostatečně vybaveni odborně k plnění role vychovatele. Výchova však má mnohé záludnosti a svízele. Obtížně přijímáme tezi, že výchova je sociální jev, který má specifické postavení v současné společnosti.“ (Mühlpachr, 2017, s. 123).

Současný vývoj pedagogizace řady oborů lidské činnosti vede na jedné straně k určité atomizaci a na druhé straně upřesňování, resp. užšímu vymezení či diferenciaci jednotlivých součástí pedagogické vědy.

Významným prostorem pro uplatňování výchovného působení na jednotlivce je vězeňské prostředí, resp. naplňování výchovného účelu trestu prostřednictvím pedagogických disciplín a metod.

Hovoříme tedy o prostředcích a metodách, které vedou k naplnění účelu výkonu trestu odnětí svobody, a to i když již současný trestní zákoník výslovně účel trestu neuvádí.

Předchozí trestní zákon č. 140/61 Sb., v ustanovení § 23 odst.1 stanovil, že účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovávat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit i na ostatní členy společnosti.

V současnosti nalezneme odpověď na otázku, co je účelem výkonu trestu odnětí svobody v ustanovení § 1 odst. 1. Zák. čís. 169/1999 Sb., v platném znění, kde se uvádí, že účelem trestu odnětí svobody je prostředky stanovenými tímto zákonem působit na odsouzené tak, aby snižovali nebezpečí recidivy svého kriminálního chování a vedli po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem, chránit společnost před pachateli trestných činů a zabránit jim v dalším páchání trestné činnosti.

Naplňování takto vymezeného účelu trestu se realizuje metodami penitenciární péče, kterou tvoří výchovné zacházení s vězni.

V první polovině 20. století se tato péče projevovala především četbou, školením, účastí na recitačních a pěveckých soutěžích, navštěvováním výtvarného kroužku apod. V druhé polovině 20. století poskytovali sociální pomoc sociální kurátoři, kteří ovšem začali s vězněm pracovat až po výkonu jeho trestu. Nejednalo se tedy o komplexní péči, kdy se vězeň již při výkonu trestu připravuje na život na svobodě.

Následně se postupně na odborných základech vyvinula a vznikla v roce 1965 ve výchovných ústavech pro mladistvé penitenciární práce, která byla do věznic zavedena po roce 1970 a to jako součást trestu. Penitenciární péči zabezpečuje Vězeňská služba České republiky. V současné době péče zajišťuje pomoc při řešení osobních krizí v době pobytu ve vězení, řešení partnerských a rodinných problémů a vyřizování administrativních záležitostí. Penitenciární práce je vědní disciplínou, která vychází z teoretických poznatků oblasti psychologie, pedagogiky, sociologie, filozofie apod.

Hovoříme o penitenciární pedagogice, jejíž aktuálnost je dána rozvojem problematiky výkonu trestu odnětí svobody a penitenciárních věd, kam penitenciární pedagogika náleží.

Pojem penitenciární pedagogiky není nový, ale objevuje se v zahraniční literatuře již v roce 1923.

V bývalém Československu se touto problematikou zabýval Čepelák, který vymezil penitenciární pedagogiku jako obor aplikované pedagogiky, která je teorií nápravy a převýchovy osob odsouzených k trestu odnětí svobody. Předmětem tohoto oboru aplikované pedagogiky je zkoumání komplexu specifických problémů, souvisejících s výchovnou funkcí výkonu trestu odnětí svobody. Jde o vytyčení výchovného působení, o vymezení jeho metod a prostředků a o zkoumání jeho organizačních podmínek (Čepelák, 1980).

Podle mého názoru je tedy penitenciární pedagogika obor aplikované pedagogiky, zabývající se specifikou výchovného působení na všechny kategorie odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody. Svým charakterem patří mezi speciální pedagogické disciplíny a její zvláštnost spočívá v tom, že objektem výchovného působení jsou osoby ve výkonu trestu, u nichž nebyl proces socializace dokončen nebo proběhl odchylně od společenských potřeb a cílů a specifikou vězeňského prostředí.

Výchovnou funkci výkonu trestu nelze chápat jen prostřednictvím působení pracovníků vězeňské služby, případně civilních mistrů jsou-li odsouzení zařazeni do pracovního procesu, nýbrž rovněž jako vzdělávací proces, ve kterém má odsouzený možnost získání odpovídající pracovní kvalifikace. Ta mu podle okolností může umožnit samostatný a řádný život po propuštění na svobodu a omezit tak nebezpečí recidivy.

Z praxe je známá celá řada případů, kdy i odsouzení s relativně vysokým stupněm dosaženého vzdělání, a to včetně vysokoškolského, dosáhli ve věznicích na získání kvalifikace řemeslníka či kvalifikovaného dělníka (kupř. svářeč, soustružník kovů apod.).

Současný stav penitenciární pedagogiky využívá aplikovaných poznatků pedagogických disciplín, jejichž obsah a poznatky mohou přispět k dosažení vymezeného účelu trestu.

Penitenciární pedagogika je tedy aplikovaný obor pedagogiky, který se zabývá prostředky a metodami penitenciárního zacházení s osobami odsouzenými k trestu odnětí svobody nebo kterým byla uložena ochranná výchova v podmínkách nucené izolace.

Jestliže je formování osobnosti odsouzených v době výkonu trestu už zpravidla ukončené, penitenciární pedagogika se stává teorií převýchovy odsouzených.

Předmětem penitenciární pedagogiky jsou zákonitosti specifického výchovného působení na všechny kategorie odsouzených k trestu odnětí svobody a výkonu ochranné výchovy. Penitenciární pedagogika však počítá rovněž s aktivním zapojením odsouzených

do procesu výchovy. Důkazem pravdivosti tohoto tvrzení je široké uplatňování samosprávných prvků ve výkonu trestu odnětí svobody. Tento prvek nabývá zvláštního významu zejména při výkonu trestu v otevřených a polootevřených věznicích, kde si samospráva pod dohledem pedagogů a vychovatelů sama určuje prostředky převýchovy.

V tomto složitém procesu se objekt výchovného zacházení, tj. odsouzený stává současně i subjektem, přičemž se donucení v rámci výchovy mění na uvědomělé přesvědčení.

Hlavním posláním penitenciální pedagogiky je však stanovení a vědecké zpracování určitých metod a prostředků nápravy a výchovného působení na odsouzených ve všeobecnosti.

2.5.2 Penitenciární psychologie

Obdobný je vztah penologie k psychologii. Samotné prostředí výkonu trestu je pro lidského jedince velkou zatěžkávací zkouškou psychiky. Dlouhodobý pobyt v izolaci už v podmínkách tzv. samovazebních systémů výkonu trestu vedl k otupění psychiky a často až k duševním onemocněním. Stresové situace po vzetí do vazby, ale často i v průběhu výkonu vazby a trestu odnětí svobody by bez zásahu psychologa, by nebylo možné řešit. Ale i v psychologii vznikl problém, spočívající v tom, že klasická psychologie se nezabývala zkoumáním svého předmětu v podmínkách izolace a donucení. Psychologie se totiž zabývá duševními pochody, činnostmi a stavy, jinými slovy řečeno, zabývá se duševními jevy. Ve výkonu trestu a ochranných opatření se však duševní procesy vyvíjejí specifickým způsobem.

Proto se pro tento účel vyčlenily speciálně přizpůsobené poznatky, zahrnuté do aplikovaného odvětví penitenciální psychologie (Čepelák, 1981). Ta se charakterizuje jako odvětví aplikované psychologie, které využívá psychologické metody a prostředky jako též poznatky o psychice obviněných a odsouzených při řešení aktuálních problémů penitenciálního zacházení v rámci výkonu trestu odnětí svobody, ochranné výchovy, ochranného léčení, zabezpečovací detence a rovněž výkonu vazby a zadržení.

Předmětem penitenciální psychologie je studium faktů, zákonitostí a mechanismů psychické činnosti a jejich vnějších projevů specifických skupin lidí ve výkonu trestních sankcí spojených s izolací, ale rovněž tak pracovníků penitenciálních a výchovných zařízení (Čepelák, 1981).

Penitenciální psychologie se však zaměřuje rovněž na zkoumání sociálně psychologických jevů, které s výkonem trestu a ochranných opatření souvisí. Jsou to vztahy mezi odsouzenými, chovanci a pacienty navzájem ve skupinách a kolektivech jako i vztahy odsouzených k pracovníkům penitenciálních, výchovných a léčebných zařízení a vztahy jednotlivců vůči skupinám a jejich jednotlivým členům i mimo penitenciální, výchovné nebo léčebné zařízení.

Z psychologického hlediska zkoumá proces zacházení s odsouzenými, zkoumá zvláštnosti jejich chování v souvislosti s adaptací na život v podmínkách nutné izolace a vypracovává základní zásady volby a používání prostředků a metod zacházení s cílem zabezpečit jejich účinnost. Zvláštní postavení má při řešení krizových situací.

Další místo penitenciální psychologie je v oblasti psychologie práce, kde pomáhá řešit psychologické otázky, související s výkonem povolání pracovníků vězeňství, léčebných a výchovných zařízení.

Mimořádně důležitá je tzv. psychokorektivní funkce penitenciální psychologie, zejména v souvislosti s uplatňováním nových metod a prostředků zacházení s odsouzenými (skupinová a individuální psychoterapie, sociální trénink). Při řešení problematiky psychických poruch, neuróz a psychóz úzce spolupracuje úzce spolupracuje s psychiatrií a psychologické poruchy odsouzených zkoumá spolu se zkoumáním příčin jejich delikventního chování, na základě čehož stanoví prognózu jejich dalšího sociálního chování a způsobu života. Přitom mají nezastupitelné místo střediska psychodiagnostické a konzultační činnosti ústavu pro výkon vazby, které vlastně určují u každého odsouzeného k nepodmíněnému trestu nejen zařazením v rámci vnitřní diferenciaci, ale též program zacházení.

Mimo uvedených úkolů musí nutně řešit i psychologické problémy spojené se zaměstnáváním odsouzených. Jde nejen o spolupůsobení při určování vedoucích pracovních skupin, ale též o zkoumání psychologických předpokladů odsouzených vykonávat určitý druh práce (účast psychologa v tzv., poradovaci komisi). Poznatky psychologie se nemohou vynechat ani při zapojování odsouzených do nových výrobních postupů.

Nutno připomenout, že zejména ty sankce, které vytrhují odsouzeného ze společnosti, jako trest odnětí svobody, ochranná výchova, ochranné léčení nebo zabezpečovací detence vyjadřují současně i dilema, spočívající v tom, že na jedné straně odlučují jednotlivce

od společnosti, ale na druhé straně se tak děje proto, aby se naučil chovat podle společenských norem a žít jako řádný občan.

Je to nesmírně těžká úloha, a právě zde selhávají ty sankce, jejichž podstatou je újma na svobodě. Opakované začlenění odsouzených na jakoukoliv těchto sankcí do společnosti je problém, se kterým si neví poradit ani pedagogika ani psychologie ani kriminologie nebo věda trestního práva. Tady musí nastoupit poznatky sociologie o interakci mezi jednotlivcem a společností. Ani to ani nepostačuje a člověka je nutno na tento přechod připravit ještě v době, kdy se nachází v izolaci od společnosti. Pokud nechceme, aby se z dilematu trestu stal problém, který bude největší překážkou resocializace je nutno přiznat, že bez poznatků sociologie to nebude možné. Ta se však začíná uplatňovat už v průběhu výkonu sankcí. Kontakt odsouzených s vnějším světem nemůže být úplně omezený a škodlivost takového postupu plně potvrdil systém absolutní samovazby.

Osobní a rodinné vztahy odsouzených při izolaci nezanikají a kontakt s vnějším světem je nevyhnutelný. Pouze tento kontakt může zabezpečit, aby se odsouzení neuzavírali do sebe a nepovažovali společnost za úhlavního nepřítel jejich osobních vztahů a zejména vztahů vůči své rodině. Všechny tyto poznatky by měla zkoumat sociologie a postupně se vytvářející oblast penitenciální a postpenitenciální psychologie jako aplikovaného odvětví sociologie, které se zabývá opětovným zařazením osob propuštěných z výkonu trestních sankcí a které vstoupily do penologie jako její integrální součást, bez které si poznatky moderní penologie nelze představit.

V této souvislosti je třeba zmínit rovněž sociální práci, která je charakterizována jako vědecky založená odborná disciplína, která speciálními pracovními metodami zabezpečuje realizaci péče o člověka na profesionálním základě. Metodou její realizace je nepochybně činnost probační služby. Mimo sociálních pracovníků se pak sociální služby v penologii a penitenciální praxi stanou opravdu převládajícími, protože vychovatelé, pedagogové či psychologové uskutečňují v penitenciálních zařízeních v určitém smyslu péči o svěřené osoby, tj. odsouzené, obviněné nebo pacienty v ochranném léčení.

Z toho, což až dosud bylo vysloveno vyplývá zcela jednoznačně význam vzdělávací role při resocializaci odsouzených osob. Toto vzdělávání může mít po formální stránce různé formy a různý obsah, který je téměř výhradně ovlivněn či vymezen možnostmi a podmínkami té které konkrétní věznice a je třeba vycházet jak z personálních možností, tak dostupnosti vhodné sítě škol. Sebelépe organizovaný kurs, byť vedený kvalitními učiteli není sto nahradit

či dokonce překonat ukončené vzdělání na státní nebo soukromé škole ve stejném rozsahu a za stejných podmínek jaké jsou v „civilním školství“.

2.6 Negativní dopady výkonu trestu na osobu odsouzeného.

V první řadě tyto negativní dopady vedou k vytvoření souboru symptomů označovaných jako prionizace, coby výsledku adaptace na přísně a vysoce organizovaný život ve vězení (časový rozvrh dne, nařízený způsobu vystupování a chování vůči personálu, důraz na pořádek i kázeň) a který vede ke ztrátě aktivity a vzniku života „ze dne na den“. Až na výjimky, této formě podlehnou téměř všichni vězni. Typickým znakem je povrchní, předstíraná poslušnost a dobré chování. Oslabuje se tak schopnost adaptace na život na svobodě, a naopak se upevňuje zvyk vězeňského způsobu života.

Jde vlastně o proces přizpůsobování se normám, hodnotám, názorům a postojům, které se vytvářejí v neformálních skupinách odsouzených. Přizpůsobení se vězeňské subkultuře, která má desocializační charakter. V podstatě se jedná o nežádoucí formu pravého přizpůsobení. Vězeň tyto hodnoty a normy zprvu jakoby neochotně a povrchně akceptuje, později však může dojít k identifikaci a ke ztotožnění (Sochůrek 2007).

Indikátorem hloubky prionizace je konkrétní chování jedince, jelikož prostředí vězení se výrazně odlišuje od běžného života na svobodě. Někdy o hloubce prionizace svědčí i některé vnější znaky, např. tetování, především na odkrytých částech těla jako je (obličej, krk, zápěstí apod.

O tom, že prionizace je velice závažný jev svědčí skutečnost, že se projevuje u lidí i po výkonu trestu odnětí na svobodu. Ti jsou často natolik sžití s vězeňskou subkulturou, že již nejsou schopni plnohodnotně a normálně žít v běžné občanské společnosti. Vězení je velice často tak nenávratně poznamenalo, nejsou schopni si normálně hledat práci, přátele, partnery.

„Mnohdy nálepka kriminálního je stopkou k získání jakékoliv i nenáročné práce. Navíc se dnes projevuje fenomén společnosti, že ten, kdo pracuje se má mnohdy hůře, než ten, který to tzv. riskne a žije mimo zákon. Mnoho odsouzených, kteří jsou často ve výkonu trestu odnětí svobody tvrdí, že trocha práce s výrobou drog jako třeba pervitin je finančně zajistí mnohem snadněji než jakákoliv práce. Takto se dá získat mnoho tisíc korun, naproti tomu, že takto označený recidivista nenajde práci za víc než minimální mzdu. Tito lidé se pak ve výkonu trestu scházejí, diskutují o své kriminální minulosti. Plánují, jak ji budou páchat

po propuštění a dělí se o zkušenosti. Mnoho odsouzených se zde takto setká s postupy, jak efektivněji páchat trestnou činnost.“ (Česka, 2012, s. 41).

Ve věznicích dochází v průběhu výkonu trestu k nepříznivým jevům, které jsou v rozporu se smyslem a účelem výkonu trestu a v nemalé míře maří snahy výchovných pracovníků věznice o korekci chování a změny postojů odsouzených a tím následně o odklon z možné další kriminální kariéry. Pobyt odsouzených ve věznicích přináší negativní jevy a rizika obecně označované jako projevy prizonizace a tzv. druhého života.

Faktory, které vedou ke vzniku prizonizace mají zcela jasnou, čitelnou a vymezenou podobu jedná se o:

1. strukturu a kapacitní možnosti ubytovacích zařízení věznic, kdy většina negativních činností vězňů, tzv. druhého života, je způsobena hromadným ubytováním vězňů. V českých věznicích jsou ubytováni na jedné cele většinou po čtyřech i více, výjimkou nejsou ani cely o deseti ubytovaných. Jednotlivé ubytování nebo ubytování po dvou je výjimkou.
2. charakter věznic, který odpovídá složení vězňů, typem věznice nebo oddělením, případně specializovaným oddělením délkou vykonávaných trestů,
3. penitenciární zacházení s vězni ze strany personálu, které je definováno především délkou času, po který jsou vězni pod přímým vlivem zaměstnanců VS včetně doby, kdy pracují, dále strukturou a obsahem nabízených aktivit, včetně speciálních metod zacházení jako je skupinová či individuální terapie apod.
4. celkové klima a situaci ve věznici, měnící se v čase, takže jakékoliv prognózy ve vězeňském prostředí jsou velmi obtížné, protože je situace vždy závislá na okamžité vnější náladě společnosti, vnitřní situaci ve věznici, aktuálním složením vězňů apod.
5. zajištění bezpečnosti věznice, kdy věznice musí být bezpečné pro společnost (vnitřní bezpečnost) a musí být funkční ostraha (vnější ostraha). Každé bezpečnostní opatření s sebou přináší řadu nepopulárních kroků a opatření, jako jsou prohlídky cel, osobní prohlídky, pohyb ozbrojených a uniformovaných příslušníků apod. přičemž se tato opatření významně podílejí na stavu a intenzitě napětí jak mezi vězni, tak personálem. Specifickou součástí jsou i režimová opatření (pevně stanovená doba jídel, budíček, večerka, vycházky, pohyb pod dozorem i ve výkonu vazby).
6. materiální a technické podmínky, kdy vybavení cel a zařízení pro vězně jsou mnohdy zastaralá a v technicky nevyhovujícím stavu.

7. zaměstnávání vězňů, které je trvalým problémem zejména z kapacitních důvodů, takže chybí nabídka vhodné práce a její patřičné ohodnocení. Přitom mnoho vězňů velmi pozitivně hodnotí možnost během výkonu trestu splatit alespoň část dluhů z trestné činnosti nebo na výživném.

8. absenci možností sportovního, kulturního a zájmového vyžití, které je především limitováno prostorovými možnostmi věznic i finančními zdroji na nákup zařízení a pomůcek.

9. pronikání mobilních telefonů do věznic, kdy nelegální mobilní telefony ve věznicích představují závažný problém, a to zejména ve vazebních věznicích, protože používáním mobilních telefonů mohou obvinění mařit a ovlivňovat řádný průběh vyšetřování.

10. existenci nelegálního (černého) trhu s drogami včetně ilegální prodeje a směňování léčiv, je závažným jevem skryté nedovolené činnosti vězňů, kdy za tzv. "klepky" lze ve vězení získat mnohé věci a krom toho bývají předmětem vydírání a šikany, příčinou mnoha konfliktů a agrese všeobecně.

11. nedostatečně důrazné působení na vězně, který i ve vězení nadále pokračuje v drogové závislosti, je obtížněji přístupný k jakémukoliv působení (zejména ve stavu absence drogy) a hůře se snáší se spoluvězni. Je všeobecně známou skutečností, že člověk pod vlivem drog nebo v abstinenčním syndromu, se změněnou psychikou vlivem drog, je velmi těžko výchovně ovlivnitelný.

12. riziko drogové závislosti do budoucna, se vězeň seznámí s drogou až v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody, odnáší si sebou na svobodu veliké riziko závislosti a po propuštění na svobodu ho bude tato závislost nutit vyhledávat prostředí podsvětí a kontakty s dealery, často za finanční prostředky získané z trestné činnosti.

13. agresi ve vězeňském prostředí, kdy se ve vězení se vyskytují všechny typy agresivního chování. Útočníky jsou většinou vězni s agresivními sklony, popudliví a neshášenliví, trpící poruchami osobnosti. Vyloučit nelze ani útok ve formě instrumentální agrese, jejímž účelem je útěk. Agrese může být vyvolána také aktuálním psychickým stavem jinak klidného vězně.

Všechny personál věznice, především nepedagogičtí zaměstnanci, mají svůj vliv na vývoj prizonizace. Zejména lékaři vězeňských nemocnic, pomocný personál (sestry) a další zaměstnanci mohou správnou a odbornou pomocí působit k tomu, že je vězeň i nadále schopen plnit resocializační program. Na základě žádosti ošetřujícího lékaře může být vězeň umístěn na jiné oddělení, než byl doposud. Takovéto rozhodnutí může velice ovlivnit psychiku odsouzeného člověka, a tím zmírnit dopad prostředí na jeho duševní rovnováhu.

2.6.1 Současný stav a perspektiva vězeňských kapacit

Následující text byl zpracován s využitím materiálu nazvaném Hrozí opět přeplnění věznic? (Dušek, 2015).

Z dostupných statistických údajů lze dovodit, že se prudký růst počtu vězňů, který probíhá od roku 2014 zastaví nebo alespoň výrazně zpomalí, v důsledku doplnění věznic po amnestii. Ve všech scénářích počet vězňů ve výkonu trestu brzy přesáhne hranici 20 000 vězňů nebo tuto hranici alespoň atakuje.

V nejbližších pěti letech by měl počet vězňů být nižší než jeho vrchol v předamnestijním období, kdy v dubnu 2011 činil počet vězňů 21230 osob.

Oficiální ubytovací kapacita pro výkon trestu je v současnosti 18 097 vězňů a aktuální počet vězňů (18 609) již tuto kapacitu překročil, takže jsou věznice mírně přeplněné. Pokud se v trestní politice nic nezmění, v nejbližších letech bude v českých věznicích chybět přibližně 2300 míst. Nehrozí problémy tak akutní, jako před amnestií, ale bude nutné je řešit.

Nedostatek vězeňských kapacit má principiálně dvě řešení. První je rychlé a znamená výstavbu nových vězeňských kapacit. Druhé, vyžadující více koncepčních změn, jsou změny v trestní politice vedoucí ke snížení počtu vězňů, aby nebylo nutné stavět nové věznice.

Před amnestií Česko mělo a nyní již opět má jednu z největších vězeňských populací v Evropské unii. V roce 2012 připadalo v Česku 219 vězňů na 100 000 obyvatel. V západních zemích Evropské unie jsou tyto počty výrazně nižší - např. v Rakousku 98 vězňů na 100 000 obyvatel, v Německu 79, Nizozemí 82, Anglie a Wales 148, Francie 98, Itálie 106.

Velikostí vězeňské populace se Česko podobá ostatním post-komunistickým zemím EU. Slovensko (187) a Polsko (217) mají vězeňské populace srovnatelné s Českem. Mnohem vyšší počty má Estonsko (238), Lotyšsko (304) a Litva (329).

Růst vězeňské populace je velmi nákladný a vězení je nejpřísnějším, ale též nejdražším trestem. V posledních letech se průměrné náklady na jednoho vězně pohybovaly okolo 900 Kč/den, tj. téměř 330tisíc Kč ročně. Investiční náklady na vybudování jednoho místa se v případě výstavby nových prostor pohybovaly okolo 176 - 199tisíc Kč na místo. Navýšení kapacity věznic o 2300 míst by znamenalo výstavbu čtyř nebo pěti nových věznic a náklady by činily řádově 430mil Kč na prvotní investice a následně přibližně 750 milionů každý rok provozu.

Hlavními příčinami vysokého počtu vězňů mohou být trendy v trestní politice.

Klíčovým trendem poslední dekády byl pokles většiny forem „klasické“ kriminality – loupeží, krádeží, podvodů, sexuálních deliktů, který působil výrazně na pokles počtu vězňů. Oproti nim působil růst některých forem násilní kriminality a zejména růst dopravních a ohrožovacích deliktů, způsobených jejich přísnější kriminalizací.

Bezprostřední vliv na velikost vězeňské populace má množství uložených nepodmíněných trestů, u kterých je zaznamenávám narůst. Zvyšuje se průměrná délka uložených nepodmíněných trestů. Skutečnou dobu, kterou vězeň stráví ve vězení, určuje i to, zda bude pachatel podmíněně propuštěn. Podíl propuštěných pachatelů klesal zejména u relativně bagatelní kriminality (trestné činy v dopravě, proti rodině a dětem, ohrožovací trestné činy). Počet vězňů ovlivňuje i délka trestního řízení. Pokud se trestní řízení zrychluje, do věznic se „tlačí“ noví vězni odsouzení po relativně krátkém procesu, zatímco vězni odsouzení dříve po relativně dlouhém procesu je ještě neopustili. K výraznému zkracování trestního řízení u soudů dochází u všech kategorií kriminality. Například u krádeží délka trestního řízení u soudů se zkrátila z 9 na 5,5 měsíce.

Pokud se nezmění kriminalita a trestní politika, počet vězňů se po roce 2020 ustálí na úrovni okolo 20 360 vězňů. Pokud budou pokračovat dosavadní trendy v trestní politice, počet vězňů trvale poroste a v roce 2024 by dosáhl 21 740 vězňů. Pokud se problém nebude řešit, bude v nejbližších letech chybět přibližně 2 300 míst ve věznicích. Řešením může být výstavba nových věznic nebo změny v trestní politice vedoucí ke snížení počtu vězňů.

Razantní růst vězeňské populace v letech 2003–2012 byl způsobem trvalým zesilováním trestní represe v téměř všech jejích aspektech. Jako celek je tento vývoj třeba hodnotit kladně. Kriminalita v 90. letech trvale rostla a až po roce 2000 zahájila – dodnes prakticky trvalý – sestupný trend. Přestože detailní statistická analýza na toto téma stále chybí, je dobrý důvod se domnívat, že zesílená represe přispěla k poklesu kriminality po roce 2000 obdobně, jako oslabená represe přispěla k jejímu růstu v 90. letech.

Řada trendů v represivní politice je žádoucí sama o sobě. Zřejmě nikdo neprotestuje proti urychlení soudního řízení, přestože i to přispělo k přeplnění věznic. Trvale roste procento trestních stíhání, na jejichž konci státní zástupci podají obžalobu, a procento obžalovaných, které soudy nakonec odsoudí.

Problematictější trendem je neustálé zvyšování trestů. Prodlužování trestů je velmi nákladné a má nižší odrazující účinek na kriminalitu než zvyšování pravděpodobnosti, že

pachatel bude potrestán. Týká se to zejména dalšího prodlužování mnohaletých trestů. Pachatelé mají obecně slabší vnímání budoucích užiteků a nákladů svého chování. Například prodloužení desetiletých trestů o 50 % by zvýšilo počet vězňů a náklady na jejich věznění o 50 %, ale trest vnímaný pachatelem se zvýší o pouhý zlomek padesáti procent. Zvyšování již tak vysokých trestů sice dokáže vyhovět postojům široké veřejnosti, která systematicky volá po přísnějším trestáním pachatelů, ale prakticky přináší sporné efekty za vysokých nákladů.

Z ekonomického hlediska jsou výše trestu a pravděpodobnost trestu substituty. Jinými slovy, pokud se společnosti daří zvyšovat procento pachatelů, kteří jsou obžalováni a nakonec odsouzeni, může si dokonce dovolit o něco snížit tresty. Tím ušetří na věznicích a zároveň ve výsledném efektu může mít nižší kriminalitu. Po roce 2002 ovšem s rostoucím procentem obžalovaných a odsouzených pachatelů rostly i tresty. Jen zvýšení trestů po roce 2009, z velké části způsobené novým trestním zákoníkem, navýší v konečném důsledku počet vězňů o 2000, s odpovídajícími nároky na státní rozpočet ve výši 660 milionu Kč ročně. V mezinárodním srovnání tak Česko dospělo k vězeňské populaci, která je řádově větší než v západních zemích Evropské unie.

V tomto směru je trestní politika v Česku zralá na určitou korekci, je na místě zvažovat koncepční změny vedoucí ke snížení vězeňské populace či kriminality a potencionálně i k úspoře nákladů na trestní represí. Možná opatření v tomto směru zahrnují:

- Vyšší využití peněžitých trestů, domácího vězení či propadnutí věci
- Snížení dlouhých trestů či alespoň zastavení dalšího zvyšování již vysokých trestů
Podmíněné propuštění vězňů maximálně zohledňující jejich individuální rizika recidivy.
- Více rehabilitačních programů zaměřených na snížení recidivy.
- Dekriminalizace některých méně škodlivých forem kriminality.
- Posílení preventivní činnosti policie jako nástroje snížení kriminality.

Řešením problémů přeplnění věznic by se nemělo omezovat pouze na výstavbu nových věznic. Efektivnějším řešením se v aktuální situaci jeví spíše mix opatření: částečné zvýšení kapacit věznic (ale o podstatně méně než chybějících 2300 míst) a některá z výše zmíněných opatření směřujících ke snížení vězeňské populace či kriminality.

2.7 Vzdělávání odsouzených

Podle § 34 zák. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody se těm odsouzeným, u nichž jsou pro to předpoklady, obvykle umožní, aby získali vzdělání na základní nebo střední škole, anebo se zúčastnili dalších forem vzdělávání, které jim umožní získat a zvyšovat svoji pracovní kvalifikaci.

Uvedené ustanovení respektuje obecně známou zkušenost a sice, že vzdělávání je tradiční metodou resocializace, která tvoří vedle práce druhý pilíř programů zacházení s odsouzenými.

Resocializaci a v jejím rámci vzdělávání odsouzených či dosažení prostřednictvím vzdělávání určité standardní pracovní kvalifikace uznatelné v občanském životě na svobodě, je tedy třeba chápat jako jeden z prostředků naplnění hlavních zásad výkonu trestu odnětí svobody. Podle Mezníka může odsouzený prostřednictvím vzdělávání nabýt takové znalosti a dovednosti, které zvyšují šanci na jeho uplatnění na trhu práce v kvalifikované profesi (Mezník, s. 47).

Ustanovení § 29 odst. 2 písm. c) cit. zákona věznicím přímo ukládá zákonnou povinnost vytvářet podmínky proto, aby odsouzení mohli získat a zvyšovat svoji pracovní kvalifikaci a rozšiřovat svoji všeobecnou informovanost. Stejně ustanovení zákona dále vymezuje základní formy vzdělávání, které se odsouzeným obvykle umožňuje, a to tehdy, jsou-li u nich pro takové vzdělávání předpoklady. Pokud jde o získání vzdělání na základní škole, ve vězeňské praxi již postupně ztrácejí význam kurzy sloužící k doplnění znalostí základních škol, neboť jen malá část vězňů nemá dokončeno základní vzdělání.

Nejpočetnější skupinu tvoří odsouzení pouze s dokončeným základním vzděláním, pro které je, a i nadále bude velice obtížné nalézt práci. Právě proto u těchto odsouzených je třeba podporovat vzdělávací proces s cílem dosažení středoškolského vzdělání, a to alespoň ve formě vyučení v nějakém oboru.

Řád výkonu trestu odnětí svobody však jde ještě dále a podle ustanovení § 36 odst. 4 písm. c) počítá s možností různých vzdělávacích a rekvalifikačních kurzů, včetně možností studia na vysoké škole.

Jak již bylo řečeno, vzdělávání odsouzených tvoří součást programu zacházení s odsouzenými a ve smyslu výše připomenutého ustanovení se za vzdělávací aktivity programu zacházení rozumí vzdělávání 1) organizované či realizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm, 2) vedené či kontrolované zaměstnancem oddělení

výkonu trestu a 3) v korespondenčních kurzech a v síci základních, středních a vyšších odborných nebo vysokých škol České republiky.

Z hlediska vlastní organizace vzdělávání odsouzených zajišťují zpravidla odloučená pracoviště středního odborného učiliště, učiliště a odborného učiliště. Pouze v těch věznicích, v nichž nejsou tato odloučená pracoviště zřízena, zajišťuje vzdělávání odsouzených oddělní výkonu trestu, resp. oddělení výkonu vazby a trestu.

Odlišný režim se uplatňuje mladistvých odsouzených, kde při zabezpečení jejich povinné školní docházky spolupracují orgány vězeňské služby s příslušnými školami a orgány státní správy a samosprávy.

Z hlediska dalšího života odsouzeného po propuštění na svobodu je významné ustanovení § 46 odst. 3 Řádu výkonu trestu odnětí svobody, které stanoví, že z dokumentace o dosaženém vzdělání odsouzeného nesmí být patrné, že bylo dosaženo právě v průběhu výkonu trestu odnětí svobody. Na tento princip pak navazuje princip další, podle kterého má odsouzený právo dokončit vzdělávací proces v příslušné škole na svobodě.

Významnou skutečností ve vzdělávacím procesu je možnost docházet do školy mimo věznici. Samozřejmě tuto možnost mají pouze ti vězni, kteří trest vykonávají ve věznici s dohledem nebo s dozorem, ve věznici pro mladistvé a který pohyb mimo věznici za účelem docházky do školy povolil ředitel příslušné věznice. V praxi je tato možnost uplatňována jednotlivě a spíše ojediněle.

Pro odsouzené, kteří jsou do některé z forem vzdělávání zařazeni vytvářejí věznice co nejvhodnější podmínky ke studiu, a to jak prostorové, tak organizačně technické. Tedy nejen učebny či studovny, ale i vymezení času ke samostudiu, absolvování zkoušek či účast na korespondenční formě vzdělávání.

Důkazem toho, jaký význam je v rámci resocializace odsouzeného kladen na dosažení vzdělání je právní úprava, podle které jsou odsouzení zařazení do denní formy studia posuzováni stejně jako odsouzení zařazení do práce. To zcela jednoznačně znamená, že vzdělávání odsouzených není žádnou doplňkovou aktivitou k pracovní činnosti, nýbrž plně hodnotnou přípravou na budoucí povolání.

2.7.1 Faktory ovlivňující motivaci a úspěšnost vzdělávacího procesu ve výkonu trestu odnětí svobody

Základním předpokladem úspěšnosti vzdělávacího procesu je vlastní uvědomění si odsouzeného, že jediným praktickým a reálným východiskem z jeho zdánlivě začarovaného kruhu střídání pobytu ve výkonu trestu s pobytem na svobodě je předpoklad získání zaměstnání, jakožto trvalého zdroje obživy a východiska k postupnému řešení sekundárních problémů, jakými jsou zadluženost, absence vlastního bydlení a vymanění se z okruhu „přátel“.

Zaměstnání a jeho roli v procesu desistence můžeme v zásadě chápat jako podpůrný faktor, tedy prvek, který jedinec sám o sobě ke změně nepřiměje, ale v případě, že je pro ni rozhodnutý a ochotný podstoupit potřebné kroky, je v podstatě nutnou podmínkou tohoto procesu, neboť představuje významný protektivní faktor.

Z výzkumu, prováděného Institutem pro kriminologii a sociální prevenci, bylo kupříkladu zjištěno, že řada respondentů pracovali, byť nelegálně a že práce je způsob, jak se vyrovnávají s těžkou životní situací, ve které se ocitli. V daném kontextu pak nejsou překvapením ani výroky respondentů, kteří i přesto, že páchali trestnou činnost, se našli částečný úvazek, neboť zaměstnání jim přinášelo takové symbolické zisky, jako například kontakt s nedelikventní populací (Tomášek, 2017).

Důvody zájmu o vzdělávací proces a míru jeho úspěšnosti, kterou je možno zcela pregnantně měřit poměrem počtu úspěšně dokončených a neúspěšných žáků lze v podstatě shrnout do následujících bodů:

1. pocit a přesvědčení o smysluplnosti vzdělávání a dosažení určité doložitelné kvalifikace jako nezbytného předpokladu úspěšného pokusu začít po výkonu trestu „nový život“,
2. vyloučení prvku bezúčelnosti ze svého života a
3. pochopení významu kvalifikovaného zaměstnání jako faktoru vedoucího k ukončení kriminální kariery

Tyto subjektivní představy odsouzených o pozitivních dopadech vzdělávacího procesu je ale nezbytné konfrontovat se současným stavem společnosti. Žijeme v postmoderní společnosti, jejichž pravidla a charakteristiky se dotýkají každého z nás, osoby ve výkonu trestu nevyjímaje.

„Problém postmodernismu je právě zvládnutí plurality, heterogenity a jinakosti životních způsobů, hodnot, zkušeností, specializací a celospolečenských vývojových trendů tak, aby to přispívalo k důstojnému životu člověka v lidské společnosti. Je to otevřená živá a celoživotní diskuse o možnostech, limitech jedince a o existenci lidského světa a přístupu k němu prostřednictvím porozumění a v něm nalézání místa pro seberealizaci, včetně různých rizik a potřeby se s nimi vyrovnávat. Odborníci v oblasti společenskovední, obzvláště ti, kteří mají v profesním působení na starost výchovu, si uvědomují zvyšující se náročnost výchovných úkolů, naléhavost výchovy v konfrontaci s výchovnými problémy žáků, studentů, klientů, chovanců.“ (Müchlpachr, 2017, s. 124).

Z hlediska tohoto přístupu není zásadního rozdílu mezi žáky či uční na svobodě nebo ve věznicích. Snad jen s jedním rozdílem a sice, že život ve výkonu trestu odnětí svobody, jeho režim i trávení volného času působí na jedince negativně a tím se dosažení očekávaného efektu ztěžuje nebo komplikuje.

2.7.2 Negativa spojená s výkonem trestu na dopad průběhu vzdělávacího procesu

Přes veškeré nepochybně pozitivní dopady vzdělávacího procesu na resocializaci odsouzeného mohou v průběhu výkonu trestu odnětí svobody nastat takové okolnosti, kde vzdělávací proces mohou ztížit, významně zkomplikovat anebo dokonce zcela znemožnit.

I když je v zájmu samotného odsouzeného, a nakonec i celé společnosti, aby odsouzený, pokud postrádá pracovní kvalifikaci, si tuto kvalifikaci získal, nelze ignorovat fakt, že účelem trestu je dosažení nápravy odsouzeného za pomoci prostředků a metod stanovených jednak trestním zákonem a jednak zákonem o výkonu trestu odnětí svobody čís. 169/1999 Sb., v platném znění.

Trestní zákon čís. 140/1961 Sb. ve znění pozdějších předpisů, který byl účinný v době přijetí výše uvedeného zákona o výkonu trestu odnětí svobody neobsahoval žádné speciální ustanovení o účelu trestu odnětí svobody. Obecně byl účel trestu výslovně upraven v § 23 odst. 1 tr. zák., podle kterého je účelem trestu chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovávat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti.

Účel trestu tedy byl koncipován jako vnitřně provázaná alogická struktura základního a několika dalších dílčích cílů, které vytvářely kompaktní celek.

Z této konstrukce tedy plynulo, že k naplnění či dosažení účelu trestu sloužila individuální represe, individuální prevence a generální prevence.

Stěžejním prostředkem k dosažení účelu výkonu trestu odnětí svobody je tedy program zacházení ve smyslu § 40 odst. 2 a § 41 zákona o výkonu trestu odnětí svobody. Obsahem programu zacházení může být samozřejmě zařazení odsouzeného do vzdělávacího procesu, včetně tedy do školy, která působení ve věznici, případě ve výjimečných případech lze umožnit odažení vzdělání na škole mimo věznici.

Jen pro upřesnění je vhodné dodat, že dalšími prostředky k dosažení účelu výkonu trestu jsou odměny, kázeňské tresty, jakož i systém práv a povinností odsouzených.

Podle § 40 odst. 2 zákona o výkonu trestu odnětí svobody je tedy program zacházení definován obecně jako základní norma cílevědomého a komplexního působení na odsouzeného a představuje klíčový prostředek penitenciární individualizace trestu odnětí svobody.

Je nezbytné mít neustále na paměti, že je režim výkonu trestu odnětí svobody pregnantně upraven několika právními předpisy, které je nutno beze zbytku respektovat. Paradoxně tyto předpisy reagují a zhodnocují pozitiva odsouzeného, jeho pracovní morálku, chování ve výkonu trestu odnětí svobody a jistěže by bylo možné sem zařadit i výborné studijní výsledky, které však z hlediska následně uvedených a rozebraných negativ působí kontraproduktivně.

Jinými slovy řečeno, pozitivní vztah odsouzeného z podmínkám a obsahu výkonu trestu může při splnění zákonem stanovených podmínek u odsouzeného vést jednak k podmíněnému propuštění a jednak k přeřazení odsouzeného pro výkon dalšího trestu do věznice s mírnějším režimem.

Obě tyto varianty, kterými se oceňuje chování odsouzeného ve výkonu trestu přináší ve svých důsledcích nedokončení vzdělávacího procesu, pokud se nepodaří umožnit odsouzenému ve vzdělávacím procesu pokračovat na svobodě. To ovšem může být často velice komplikovanou či dokonce nemožnou záležitostí.

2.7.3 Podmíněné propuštění

Výchozí právní normou je ustanovení § 88 odst.1 tr. zák., Institut podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je podle Ústavního soudu zákonem presumovaný

benefit, který může být poskytnut pachateli trestného činu, je-li zjevné, že jeho pobyt ve vězení vedl k jeho nápravě a lze bez dalšího očekávat, že jej trest již dostatečně napravil, a tedy nebude po propuštění v páčání trestné činnosti pokračovat. Tímto způsobem se odsouzenému poskytuje možnost prokázat, že dosud vykonaný trest v kratší výměře, než jak mu byl uložen, je schopen zajistit jeho nápravu, ochranu společnosti a účel.

Zákonem stanovené podmínky, za nichž může soud přistoupit k aplikaci tohoto dobrodiní, nalezneme v ustanovení § 88 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „TZ“). Z uvedených předpokladů k podmíněnému propuštění z VTOS se však budeme věnovat pouze otázce podmínky týkající se již vykonané doby uloženého trestu. Zároveň objasníme stanovení této doby v ne zcela jednoznačných případech, zejména v případě výkonu více postupně uložených trestů odnětí svobody.

Doba, po níž je možné žádat o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody, je závislá na závažnosti trestné činnosti, za niž byl pachatel odsouzen, přičemž tou základní délkou vykonaného trestu odnětí svobody nezbytnou pro zahájení řízení o podmíněné propuštění je výkon alespoň poloviny z uloženého trestu. Polovinou trestu ve smyslu citovaného ustanovení se rozumí buďto polovina doby, na kterou byl trest odnětí svobody pravomocně uložen, anebo byl-li trest zmírněn milostí nebo amnestií prezidenta republiky, polovina trestu takto zmírněného.

Příznivější možnost podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody se týká prvotrestaných pachatelů, kteří byli odsouzeni za méně závažný trestný čin (přečin nebo zločin). Tito odsouzení mohou být podle § 88 odst. 1 písm. b) tr. zák. podmíněně propuštěni již po vykonání 1/3 uloženého nebo rozhodnutím prezidenta republiky zmírněného trestu odnětí svobody.

Ještě příznivější možnost podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody stanovil zákonodárce u pachatelů odsouzených za přečiny (tj. všechny nedbalostní trestné činy a ty úmyslné trestné činy s horní hranicí trestní sazby do pěti let). Tito odsouzení mohou být podmíněně propuštěni z výkonu trestu odnětí svobody i před vykonáním poloviny, resp. třetiny uloženého nebo rozhodnutím prezidenta republiky zmírněného trestu odnětí svobody. V tomto případě jsou kladeny vyšší nároky na chování odsouzeného a plnění jeho povinností ve vztahu k naplnění účelu trestu.

Z výše uvedeného vyplívají negativa spojená se vzděláváním ve výkonu trestu, jenž ovlivňují odsouzené při doplnění kvalifikace.

2.7.4 Přeřazování odsouzených

Podle § 56 tr. zákona soud při ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody kromě jeho výměry rozhodne i o tom, v jakém typu věznice se trest bude vykonávat. Toto zařazení není po celou dobu výkonu trestu neměnné, ale naopak zákon předvídá možnost změny způsobu výkonu trestu, tj. přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu během výkonu trestu.

Tato možnost představuje významný pozitivně motivační nástroj pro chování odsouzených. Záleží jen na odsouzeném, zda svým chováním a přístupem k výkonu trestu osvědčí, že si zaslouží větší míru svobody a menší rozsah kontroly, či naopak zavdá příčinu ke zpřísnění režimu (Kalvodová, 2012, s. 32).

Přeřazení odsouzeného do jiného typu věznice může ovlivnit jeho další vzdělávání, a to formou předčasného ukončení studia, odsouzený sám sobě zamezí získání kvalifikace.

2.8 Pomoc neziskových organizací při získávání zaměstnání

Úspěšné vzdělávání a dosažení pracovní kvalifikace ještě samo o sobě nemusí být postačující k tomu, aby odsouzený po výkonu trestu a návratu do majoritní společnosti nastoupil do zaměstnání nebo začal podnikat.

I když má sociální pracovník coby zaměstnanec Vězeňské služby povinnost pomáhat při obstarávání zaměstnání ještě v době, kdy je odsouzený ve výkonu trestu a na propuštění se teprve připravuje, neocenitelnou pomocí jsou aktivity některých neziskových organizací.

Jednou z nich je Mezinárodní vězeňské společenství, z.s., která je součástí mezinárodní organizace Prison Fellowship International a zřizuje po celém světě službu pro odsouzené, propuštěné, jejich rodiny a pro oběti trestné činnosti.

Mezinárodní vězeňské společenství (Prison Fellowship International – PFI) je velká ekumenická organizace, do níž se zapojilo 127 zemí. Každá z nich může přijít s originálním projektem na dobrovolnickou službu uvězněným, jejich rodinám, obětem a všem, koho se vězeňství týká. Projekty se shromažďují v souhrnné databázi a jsou k dispozici ostatním členům, kteří je mohou využít i s vyzkoušeným know-how.

„V současné době má česká organizace asi padesát „kmenových“ členů a nárazově spolupracuje kolem čtyř set dobrovolníků.“ (Scheinostová, 2015).

Součástí vize a smyslu činnosti této organizace je i pomoc vězeňskému personálu a ostatním ve vězeňství angažovaným osobám. S ohledem na specifika výkonu trestu odnětí svobody jak na straně odsouzených, tak na straně řídicího, výkonného a odborného personálu věznic je to vize zasluhující pozornosti, a to jak z hlediska představ a plánů, tak z hlediska konečného efektu nepochybně dobře míněné snahy.

Mezinárodní vězeňské společenství v České republice vzniklo v roce 2010 a od června 2011 je české společenství součástí největší křesťanské světové dobrovolnické organizace v oblasti vězeňství Prison Fellowship International, která pracuje ve 127 zemích a jejíž vznik se datuje do roku 1976. Má poradní status při OSN a spolupracuje s řadou významných organizací, například s organizací ACPA.

Celá organizace je tedy postavena na křesťanských zásadách, ze kterých při své činnosti důsledně vychází. Nejde přitom o lokální záležitost, byť je konkrétní činnost soustředěována jen na několik málo věznic. Mezinárodní vězeňské společenství pracuje v současné době intenzivně ve věznicích Jiřice, Pankrác a Světlá nad Sázavou, se kterými má uzavřené dohody o spolupráci v programu: „Příprava na propuštění a následná péče na svobodě“. V současné době je do projektu aktivně zapojeno 90 odsouzených osob.

Mezinárodní vězeňské společenství je součástí evropského projektu restorativní justice Building Bridges, (2014-2016), kterého se účastní 7 zemí Prison Fellowship International: Německo, Maďarsko, Holandsko, Itálie, Španělsko, Portugalsko a Česká republika, spolu s 2 akademickými centry University of Hull ve Velké Británii a Makam research v Rakousku. Českými partnery projektu jsou Probační a mediační služba a Občanská poradna Nymburk (právě s ohledem na Věznici Jiřice).

Mezinárodní vězeňské společenství se zaměřuje na projekty spojené s výstupem osob z výkonu trestu odnětí svobody a jejich následné zařazení do společnosti. Především mobilizuje křesťanská společenství, aby přijímala propuštěné do svých společenství, působila na ně a tím pomáhala snižovat rizika možného recidivního chování.

Mezi celou řadou smysluplných projektů je třeba se stručně zaměřit na jeden z nich, kterým je *Příprava na propuštění a následná péče na svobodě* (Scheinostová, 2015). V jeho

rámci se nyní MVS stará zhruba o devadesát lidí ve třech věznicích, o ženy i muže. S každou věznicí je uzavřena smlouva o obsahu a rozsahu pomoci a vzájemném vyjasnění, co si kdo představuje, aby organizace nenabízela něco, o co není zájem. Následně věznice vybírá lidi, kteří o službu či pomoc mají zájem. Buď se připravují na propuštění, nebo mají naopak velmi dlouhé tresty či na tom nejsou psychicky dobře. Těm organizace pomáhá s přípravou na život na svobodě a zároveň se snaží, aby dotyční odsouzení pochopili, co udělali špatně a proč se to stalo. Cílem je, aby vězeň refleктоval, že udělal chybu, někomu ublížil, a někomu by se tedy měl omluvit a nahradit škodu. Jde tedy o to, aby u vězně začalo pracovat svědomí, coby určitá, byť malá záruka, že své činy nebude opakovat.

Vězni jsou vedeni k tomu, aby si nedělali nerealistické plány, že všechno půjde naráz a snadno, ale naopak že budou obtíže. Mohou narazit v rodině, budou těžko hledat zaměstnání apod. Zároveň ale dostávají najevo, že nezůstanou osamoceni, a proto dostávají po propuštění osobního mentora z organizace „profesionálního kamaráda“, který je mu v prvních dnech nablízku. Tak kupř. na něj počká před vězením nebo na nádraží, opatří mu oblečení, absolvuje s ním jednání na úřadech. Právě ty první dny jsou rozhodující, aby se člověk „chytíl“. Propuštění bývají v tenzi, mají pocit, že na nich každý vidí, odkud jdou, mají obavu, ze selhání, takže by bez podpory mohli snadno a rychle skončit na ulici.

Jestliže se odsouzený s dosaženou pracovní kvalifikací sám anebo prostřednictvím sociálního pracovníka v příslušné věznicí s touto organizací kontaktuje, existuje reálná šance na vyhledání pracovního místa odpovídajícímu dosažené kvalifikaci a prakticky s možností ihned po opuštění věznice začít pracovat.

Stejně tak se propuštěným dostává podpory při evidenci na úřadu práce a žádostech o přiznání dávky v hmotné nouzi.

Další z organizací, která rozvíjí projekty obdobného typu je RUBIKON Centrum. Osobám s trestní minulostí nabízí dluhové poradenství a pracovní poradenství včetně zprostředkovávání zaměstnání.

Umožňuje získat větší přehled o nabídce pracovních příležitostí, konzultovat zpracování životopisu a motivačního dopisu, připravit na pracovní pohovor a naučit se před zaměstnavatelem hovořit o své trestné minulosti. Rubikon navíc sám aktivně vyhledává a oslovuje vhodné zaměstnavatele a nabízí jim bezplatnou službu výběru a prověření uchazeče o místo, které chce obsadit. Tyto služby poskytují v Praze, Ústí nad Labem, Chebu, Kutné Hoře a Kolíně.

2.9 Příprava na živnostenské podnikání a jeho realizace jako prostředek resocializace

Podíl práce a zařazení odsouzených osob do pracovního procesu na jejich resocializaci a návratu do většinové společnosti je problém přesahující hranice České republiky. Evropská unie ve svých kompetentních orgánech hledá optimální možnosti, jak zvýšit a zejména zefektivnit podíl práce na resocializačním procesu.

Zdá se, že jednou z takových cest je v první řadě umožnit osobám ve výkonu trestu dosažení odborné kvalifikace v jednoduchých, ale vyhledávaných a nedostatkových řemeslech a v druhé řadě umožnit těmto osobám přístup k vlastnímu podnikání na zásadách živnostenského zákona.

Jinými slovy řečeno vyučit a po propuštění z výkonu trestu umožnit průběh resocializačního procesu tak říkajíc postavením na vlastní nohy s výučním listem v ruce.

A to při nepopíratelnosti základních tezí, jako že *„trest je právním následkem trestného činu, který vyjadřuje negativní právní hodnocení pachatele a jeho činu. Působí k dosažení účelu trestního zákona a je ukládaný výhradně soudem. Jeho výkon je vynutitelný státní mocí.“* (Mitlöhner, 2012, s. 31).

Na druhé straně je vzdělávací proces a příprava na možné samostatné podnikání v souladu s Jelínkem, podle *„kterého každý trest má efekt a) ochranářský, kdy chrání společnost před pachateli trestných činů, b) zábranný, kdy brání odsouzenému v páchání další trestné činnosti, c) vychovatelský, kdy vychovává odsouzeného k řádnému životu, a d) preventivní, kdy působí výchovně na ostatní členy společnosti.“* (Jelínek, 2014, s. 126).

Tradiční metodou resocializace, která tvoří vedle práce druhý pilíř programů zacházení s odsouzenými je vzdělávání. (Solař, 2009). Vzdělávání je nutno chápat jako jeden z prostředků naplnění hlavních zásad výkonu trestu odnětí svobody tak, jak jsou vymezeny v ustanovení § 2 zák. čís. 169/1999Sb. Podle tohoto ustanovení se musí u odsouzených ve výkonu trestu podporovat takové postoje a dovednosti, které odsouzeným pomohou k návratu do společnosti a umožní vést po propuštění soběstačný život v souladu se zákonem.

Jinými slovy řečeno, prostřednictvím vzdělávání může odsouzený nabýt takové znalosti a dovednosti, které zvyšují šanci na jeho uplatnění na trhu práce v kvalifikované profesi (Mezník, 1995). Velký význam se přikládá především vzdělávání vězňů v takových

pracovních oborech, řemeslech a administrativně technických profesích, kde existují reálné předpoklady uplatnitelnosti takto získané pracovní kvalifikace na stále se zužujícím trhu práce. Stále platí, že uplatnění kvalifikované profese je výrazným činitelem schopným eliminovat případnou recidivu a návrat odsouzeného zpět do výkonu trestu.

Vzdělávání odsouzených je součástí programu zacházení s odsouzenými a jeho obsah tvoří vzdělávání a) organizované či realizované středním odborným učilištěm, učilištěm a odborným učilištěm, b) vzdělávání vedené či kontrolované zaměstnancem oddělení výkonu trestu (oddělení výkonu vazby a trestu), c) vzdělávání v korespondenčních kurzech a v síci základních, středních a vyšších odborných škol nebo vysokých škol České republiky.

„Příprava na zaměstnání v českých věznicích umožňuje odsouzenému získat kvalifikaci a tím pádem po výkonu trestu zvětšuje šance na reedukaci v sociálním prostředí. Do nejvíce populární činnosti ve věznicích na území Čech náleží vedle tělovýchovných aktivit, výuka cizích jazyků a výuka řemesla.“ (Widelak, 2009, s. 227).

S ohledem na tento, do jisté míry, vyšší smysl podnikání v procesu resocializace by bylo vhodné přizpůsobit praxi při vydávání živnostenských oprávnění. Především by se mělo jednat o určitou liberalizaci v rozhodování soudů o zahlazení odsouzení a následně pak v praxi živnostenských úřadů.

Toto tvrzení se opírá o výsledky výzkumu v jedné z českých věznic, kde se odsouzení vzdělávají s cílem dosažení výučního listu pro vykonávání jednoho z jednoduchých řemesel.

2.10 Účel a poslání Asociace pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, z. s.

Asociace pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, z. s. je zapsanou společností a dobrovolně sdružuje pedagogické pracovníky těch škol a školských zařízení, které se přímo podílejí na vzdělávání osob, odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody.

Cílem Asociace je vedle sdružování pedagogických pracovníků, podílejících se na poskytování vzdělávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody realizace příprav společné strategie ve vzdělávání, výměna zkušeností ve formě didaktických příprav na Odborné vyučování za účelem zvýšení zájmu při motivaci odsouzených a další zkušenosti spojené s vyučováním.

2.10.1 Strategický plán pro období 2015–2020

- účastnit se diskusí o vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody na úrovni Ministerstva spravedlnosti ČR (dále jen MSp ČR), Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (dále jen MŠMT ČR), Ministerstva práce a sociálních věcí ČR (dále jen MPSV ČR) a příslušných organizačních složek těchto ústředních orgánů státní správy,
- vytvořit metodické středisko na vytváření školských vzdělávacích programů pro osoby ve výkonu trestu odnětí svobody, a to za účelem vytvoření konkurenceschopného standardu pro úspěšnost absolventů na trhu práce v ČR a EU vůbec,
- vytvořit první sady učebnic pro všechny typy škol, které vzdělávají odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody,
- být partnerem MŠMT ČR, České školní inspekci (dále jen ČŠI) a MSp ČR v diskusi o náplni výchovy a vzdělávání na školách pro odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody,
- přinášet podložené a objektivní informace o stavu výuky, metodách práce, spolupracovat s příslušnými odbory MŠMT ČR, MPSV ČR a MSp ČR,
- získávat finanční prostředky na umožnění studijních pobytů svých členů na zahraničních univerzitách,
- realizovat reciproční výměny stážistů z řad pedagogů do zahraničí,
- navázat spolupráci s organizacemi, které se zabývají začleňováním osob po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody do života běžné společnosti, zejména pak PMS ČR a jinými neziskovými organizacemi,
- umožnit popularizaci nových vzdělávacích a vědeckých postupů,
- zajistit vydávání odborného periodika ve věci vzdělávání osob ve výkonu trestu odnětí svobody na webové úrovni,
- realizovat vstup do projektů a grantů vyhlášených v rámci ČR i do projektů vyhlašovaných na mezinárodní úrovni,
- organizovat – Konferenci o vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, a to s periodicitou 1x ročně na multidisciplinárním základu (MV ČR, MPSV ČR, MSp ČR, MŠMT ČR, neziskové organizace)
- Asociace bude partnerem pro podobné společnosti s příbuzným zaměřením v jiných zemích, podávání návrhů k úpravám, týkajících se legislativy (vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody), a to s ohledem na aktuální poznatky a závěry orgánů EU po jejich opřipomínkování na podmínky ČR
- ve spolupráci s IKSP ČR se podílet na realizaci výzkumů z oblasti socializace absolventů

škol a školských zařízení, působících ve věznicích VS ČR a přijímat návrhy a doporučení k maximální efektivnosti vzdělávacích procesů

- přispívat celou svojí činností prostřednictvím svých členů ke snižování recidivity osob ve výkonu trestu odnětí svobody, zařazených do procesu vzdělávání, které jsou nedílnou součástí Programů zacházení s osobami ve VTOS.

3 Výzkum

3.1 Motivace zřízení SOU ve Věznici Jiřice

V oblasti resocializace odsouzených osob absolvování sebelepších kvalifikačních kurzů však nemůže nahradit plnohodnotnou kvalifikaci, získanou vyučením a dosažením výučního listu, jakožto nezbytného předpokladu pro dosažení úplné resocializace nástupem do zaměstnání (závislé činnosti) nebo zahájením a realizací vlastní podnikatelské činnosti.

I když se tato cesta jeví jako nejlépe schůdnou, odborná učiliště jsou v českých věznicích zatím spíše výjimkou a ojedinělým jevem. A pokud taková učiliště existují, pak jsou zaměřena na taková řemesla, která pro svoji realizaci nepotřebují nijak nákladné vybavení k tomu, aby bylo možno podnikat.

Jedním takovým středním odborným učilištěm, které dosahuje poměrně značné efektivity je Střední školy VIZE (původní název Střední odborné učiliště Jiřice), umístěné ve Věznici Jiřice.

Záměr a motivace k založení a vybudování tohoto školního zařízení byla myšlenka, že česká justice disponuje dostatkem nejen příslušníků Vězeňské služby, ale i kvalifikovanými vychovateli a pedagogy, jež se podílejí na nápravném procesu odsouzených, avšak se potýká s poměrně vysokou mírou recidivity. Po propuštění z výkonu trestu tito lidé na svobodě selhávají mimo jiné i proto, že nemají pracovní kvalifikaci, a tudíž i možnost se řádně zapojit do společnosti. Toto negativum by bylo možné alespoň částečně eliminovat vytvořením vzdělávacího zařízení, kde budou moci odsouzení v průběhu výkonu trestu získat pracovní kvalifikaci. Jako vhodný se jevil obor malíř a lakýrník, tedy z hlediska vstupního kapitálu vcelku nenáročná profese.

3.2 Charakteristika objektu

Škola působí již více jak pět let ve Věznici Jiřice, která poskytla pro realizaci tohoto záměru ideální zázemí. Disponuje učebnami, prostorami pro odborný výcvik, dílnami, ale i tělocvičnou. Našly se i prostory pro školní knihovnu. Věznice Jiřice iniciativu zřídit střední školu na půdě věznice uvítala a vyhodnotila ji jako možnost pro odsouzené zvýšit jejich motivaci k poctivému životu po propuštění. Zejména z tohoto důvodu poskytla i v místě a čase konkurenceschopné podmínky pronájmu.

3.3 Výukové obory

Škola realizuje o obory zaměřené na stavební profese (3-leté odborné učiliště, obor 39-41-H/01 Malíř a lakýrník a obor 36-57-E/01 Malířské a natěračské práce). V prvním roce svého působení byla škola naplněna z jedné poloviny a byl otevřen pouze 2. ročník. Žáci byli vybráni ve spolupráci s Vězeňskou službou ČR na základě vzájemně realizované diagnostiky – studium bylo nabídnuto především těm, kteří předčasně opustili systém vzdělávání z osobních důvodů, často souvisejících se sociálním vyloučením z důvodu odsouzení. Zároveň mohou vyučení dokončit ty osoby, které byly propuštěny na svobodu, ale nestihli ukončit vzdělávací proces.

Současně s teoretickým vyučováním probíhá odborný výcvik žáků, a to přímo ve vězeňském zařízení, které samo o sobě disponuje nespočtem prostor a ploch, které se mohou zušlechťovat.

Ke studiu jsou přijímáni absolventi základní školy praktické (ZŠP) nebo základní školy (ZŠ), u kterých je předpokladem, že mají schopnosti pro vzdělávání v odborném učilišti.

Výjimkou nemusí být ani absolventi jiných učilišť nebo maturanti. Důraz se klade na socializaci žáků do společnosti po propuštění z výkonu trestu odnětí svobody. Absolventi se mohou uplatnit ve stavebnictví v povoláních na pozicích malíř a lakýrník.

Cílem SŠ VIZE je zcela konkrétně přispět k vytvoření předpokladů pro návrat absolventů učiliště do běžného života, a to jednak rozvojem jeho osobnostních vlastností a jednak profesních dovedností.

3.4 Cíl průzkumu

Smyslem průzkumu v první části bylo zjistit od žáků učiliště jejich záměry po propuštění z výkonu trestu, zda a jakým způsobem s dosaženou kvalifikací hodlají naložit, zejména zde uvažují o práci v rámci závislé činnosti nebo se osamostatnit a živnostensky podnikat.

Bylo provedeno jednoduché dotazníkové řešení mezi žáky dvou studijních ročníků, kterého se zúčastnilo celkem 42 osob, tedy 100% žáků, kteří vyplnili a odevzdali dotazník.

Věková struktura respondentů byla následující:

rozmezí let	počet osob
18-30	24
31-40	12
41-50	6

Délka dosud nevykonaného trestu:

rozmezí let	počet osob
do 2	22
do 3	9
do 4	7
do 5	2
nad 5	2

Ve věkové struktuře žáků bylo zohledněna doba školní docházky, aby nedocházelo k nedokončení učebního poměru z důvodu propuštění žáka na svobodu. I když škola v těchto případech ve spolupráci s ředitelstvím Věznice Jiřice umožňuje dokončení školní docházky a vyučení propuštěných odsouzených, z praktického hlediska se naráží na problémy technicko – ekonomického rázu, zejména pak získávání prostředků na dojíždění ze zpravidla vzdáleného místa bydliště.

3.5 Shrnutí výsledků průzkumu

Z hlediska perspektivy dalšího života po vyučení a propuštění na svobodu projevilo zájem pracovat jako:

zaměstnanec	25 osob
podnikatel	16 osob

a stejně tak 16 osob uvažuje zpočátku pracovat jako zaměstnanec a následně po určité době se věnovat samostatnému podnikání.

Respondenti poukazovali na současnou právní úpravu všeobecných podmínek provozování živnosti podle § 6 zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání, kde se vyžaduje pro získání živnostenského oprávnění mimo jiné bezúhonnost, kterou tito žáci pochopitelně neplní a kterou je možno dosáhnout v řízení o zahlazení odsouzení. Tato právní úprava je tedy vážnou překážkou pro živnostenské podnikání nepřímo a následně vede žáka – absolventa k tomu, aby buďto pracoval formou závislé činnosti u jiného živnostníka, což je tedy v lepším případě, anebo dosaženou odbornou kvalifikací využíval v rozporu se zákonem a podnikal coby tzv. melouchář a vystavoval se dříve či později postihu pro přestupek nebo trestný čin nedovoleného podnikání. U osob, které po výkonu trestu odnětí svobody opustili věznici s výučním listem a dobře míněnou snahou začít nový život a pokračovat v nastoupené resocializaci, je ustanovení § 6 odst.1,2 zák. č. 455/1991 Sb. kontraproduktivní.

Vezme-li se do úvahy pracovní proces, a to včetně podnikatelských aktivit jako významné metody resocializačního procesu, vzniká otázka, zda by de lege ferenda nemělo dojít k určité právní úpravě, která by byla právě k těmto otázkám příznivější, přičemž by v rámci principu odstranění tvrdosti zákona bylo možno zakotvit v dalším odstavci § 6 cit. zák. možnost výjimky.

Z praktického hlediska s ohledem na délku trestu je k zahlazení trestu, které žáci odborného učiliště ve Věznici Jiřice vykonávají zapotřebí, aby vedli po výkonu trestu řádný život nepřetržitě po dobu nejméně pěti let (§ 105 odst.1 tr. zák.) Samozřejmě v případě, kdy odsouzený prokázal po výkonu trestu svým velmi dobrým chováním, že se napravil, může soud s přihlédnutím k zájmům chráněným trestním zákonem zahladit odsouzení na žádost odsouzeného i před uplynutím této doby (§ 105 odst 3 tr. zák.), je však otázka do jaké míry je pro tento postup skutečně soudní praxi nakloněna a připadá v úvahu.

Při této úvaze není bez zajímavosti dodatek v dotazníku jednoho respondenta, který vyjádřil svůj zájem využít dosažené odborné kvalifikace k živnostenskému podnikání „pokud k tomu není třeba trestní bezúhonnost“.

Bez zajímavosti není ani další zjišťovaný údaj a sice o znalostech podmínek pro získání živnostenského oprávnění.

Podmínky:

zná	19 osob
nezná	3 osoby
má zájem poznat	18 osob

Druhá část byla tvořena konkrétními otázkami k motivaci ke vzdělávání a ve výkonu trestu a dotazovanými byli i odsouzení, kteří nejsou zařazeni do vzdělávacího procesu, přesto jsou důležitou součástí výzkumu.

1) Jak Vám vzdělávání ve věznici pomohlo k návratu do běžného života?

Výzkumem byla získána odpověď na otázku č. 1 taková, že odsouzení jsou motivováni, jak vnitřně, tedy uvědomují si svou situaci na trhu práce a chtějí napravit své chování, vnímají potřebnou kvalifikaci, aby našli uplatnění na trhu práce a současně je zde patrná motivace vnější, tedy působení rodiny. Tam, kde působí rodina jako zdroj obživy odsouzeného, bývá získání potřebného vzdělání chápáno jako podmínka, k další pomoci po propuštění z výkonu trestu.

2) Co jste cítili jako překážku ve studiu?

Na otázku č. 2 odsouzení odpovídali takřka stejně. Problém je definován v rozdílném věkovém rozhraní odsouzených a obav z nezvládnutí učiva, vnitřní prohry.

3) Co plánujete po propuštění?

Otázka č. 3 vykazuje podobné představy u všech dotazovaných. Každý člověk má svůj sen, mít dobrou práci, nemít dluhy a celkově prožít spokojený život.

4) Jak Vám vzdělávání ve věznici pomohlo k návratu do běžného života?

Otázka č. 4 byla položena již propuštěným odsouzeným, absolventům SŠ VIZE. Jednoznačně hodnotí doplnění kvalifikace jako potřebné zejména na úřadu práce a celkově při hledání práce, uvádějí vyšší mzdové ohodnocení a zájem ze strany zaměstnavatelů, a to i ve formě benefitů, zajištění bydlení apod.

Současně tento výzkum doplňuji o údaje, které plynou z rozhovorů s odsouzenými, kteří nejsou zařazeni do vzdělávacího procesu. V posledních letech klesá zájem o vzdělání ve všech vzdělávacích zařízeních, která jsou zřízena na půdě věznic, to je způsobeno větší mírou zaměstnávání odsouzených na placených pracovištích nejen ve vězení, ale i mimo něj, ve firmách, které se nacházejí v okolí věznice, z rozhovorů z více jak třiceti dotazovaných odsouzených bylo zjištěno, že chtějí splácet dluhy spojené nejen s výkonem trestu, ale převážně těch, jenž způsobila trestná činnost. Odsouzení si uvědomují potřebu vzdělání, ale raději by se zúčastnili rekvalifikačních kurzů, které jsou krátkodobé a neoprostí je od práce na příliš dlouhou dobu nebo pouze na pár dnů v týdnu.

4 Závěr

Vcelku homogenní skupinou jevů, které tvoří významnou překážku v nalezení práce osobám propouštěným z výkonu trestu jsou chybějící odborná kvalifikace, nedostatečné vzdělání či nedostatečná praxe. Vedle těchto – možno říci objektivních skutečností – je další překážkou v nalezení práce u většiny propouštěných prostá neochota pracovat. Překážkou, která může zkomplikovat snahu propouštěného najít si zaměstnání, je také nezajištěné bydlení a nedostatečné rodinné zázemí (Tomášek, 2017).

Postupné uvolňování režimu odsouzených ve výkonu trestu podle dosaženého stupně nápravy má základní význam pro vyvolání aktivity odsouzeného a jeho zájem o získání pracovní kvalifikace všude tam, kde ji v dosavadním životě nebylo dosaženo.

Program zacházení a jeho zaměření k dosažení pracovní kvalifikace všude tam, kde chybí a celý systém výchovy ve věznicích musí vést k sebevýchově na jejímž konci je poznání o nezbytnosti pracovní aktivity jakožto jediného legálního zdroje pro dosažení životních potřeb. Bezvýjimečně platí, že k efektivnosti výchovného působení na odsouzeného nezbytně patří jeho upřímná a nepředstíraná součinnost.

Zdá se, že počty úspěšně ukončených výukových cyklů a počty žáků – absolventů svědčí o zájmu zasáhnout na určitou pracovní kvalifikaci a s její pomocí se pokusit o nový život.

Umožnění získat pracovní kvalifikaci během výkonu trestu odnětí svobody alespoň u části těch odsouzených, kteří mají zájem o vyučení a zároveň u nich existují reálné

předpoklady k dosažení tohoto cíle je významnou složkou programu zacházení s osobami ve výkonu trestu ve smyslu příslušných zákonných norem a rezortních předpisů.

Dalším faktem, který je třeba brát do úvahy je praktická možnost dosaženou kvalifikaci v praxi uplatnit, to znamená získat alespoň příslib pracovního místa ještě v době, kdy se odsouzený nachází ve věznici a připravuje se na svoje propuštění. Tady je zapotřebí, aby svoji roli sehráli sociální pracovníci, Probační a mediační služba a ty neziskové organizace, které se na pomoc osobám propouštěným z výkonu trestu ve své práci orientují.

Lidé po propuštění z výkonu trestu hledají práci, stávají se klienty úřadů práce, pobírají sociální dávky a v důsledku osobní krize se často vracejí ke kriminalitě. To platí zejména, a především o těch z nich, kteří mají minimální vzdělání a minimální nebo žádnou pracovní kvalifikaci. Situace osob s výučním listem či dokonce s dokladem o dosažení vyššího vzdělání těmto osobám od počátku život usnadňuje a dává jim vysokou šanci získání pracovního místa. O to více to platí v současnosti, kdy je v České republice nejen minimální nezaměstnanost, ale kdy je velké množství pracovních míst neobsazených, a to i přes pozvolný, ale stále rostoucí příliv legálních zahraničních pracovníků.

Samozřejmě je třeba vzdělávání odsouzených za účelem dosažení pracovní kvalifikace s následným uplatněním na trhu práce realizovat na vědeckém základě, který vychází především ze dvou vědních disciplín.

Penologie má zásadní význam při resocializaci odsouzených ve výkonu trestu a vytvoření podmínek jejich adaptaci na život v majoritní společnosti. Bez uplatňování poznatků moderní penologie nelze očekávat, že soudy uložené sankce a jejich výkon budou povedou k ochraně společnosti v očekávané míře. Pracovníci určené k realizaci programů zacházení u osob ve výkonu trestu musí nejen disponovat s poznatky své profese jako je pedagogika, andragogika a psychologie, ale rovněž tak s poznatky komplexní interdisciplinární vědní disciplíny, která pokrývá všechny oblasti života osoby ve výkonu trestu a kterou je penologie.

Seznam použitých informačních zdrojů

BENEŠ, Milan. *Andragogika*. 2., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Grada, 2014. Pedagogika (Grada). ISBN 978-80-247-4824-5.

BIELIK, V.N. Hlavní přístupy k sociální adaptaci osob odsouzených k trestu odnětí svobody v kontextu Evropských vězeňských pravidel. *Trestně právní revue*. 2015, 14(3), 77. ISSN 1213-5313.

ČEPELÁK, J. Penitenciární psychologie I. díl. Výzkumný ústav penologický, Praha, 1987.

ČEPELÁK, J. Penitenciární psychologie jako odvětví právní psychologie a její místo v systému penitenciálních věd. *Socialistická zákonost*. 1981, (3).

ČESKA, P. *Vliv prizonizace na člověka*. Hradec Králové, 2012. Bakalářská práce.

DUŠEK, L., *Hrozí opět přeplnění věznic*, Praha: IDEA projekt Národohospodářského ústavu AV ČR 2015

FÁBRY, A. *Úvod do penologie*. Bratislava: Sociálna práca, o.s., 2006. ISBN 80-89185-23-1.

JELÍNEK, Jiří. *Trestní právo hmotné: obecná část, zvláštní část*. 4. vyd. Praha: Leges, 2014. Student (Leges). ISBN 9788075020444.

KALVODOVÁ, Věra. *Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody: komentář*. Praha: Wolters Kluwer ČR, 2012. Komentáře (Wolters Kluwer ČR). ISBN 978-80-7357-706-3.

MEZNÍK, Jiří, Věra KALVODOVÁ a Josef KUČHTA. *Základy penologie*. Brno: Masarykova univerzita, 1995. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, č. 132. ISBN 80-210-1248-X.

Ministerstvo spravedlnosti České republiky, *Koncepce vězeňství do roku 2025*, Praha: MS ČR 2016, s.3

MITLÖHNER, Miroslav. *Trestní právo*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-462-5.

MÜHLPACHR, P., *Výchova jako sociální fenomén*, in 25. Celostátní kongres PARDUBICE 2017, s. 123, Praha: SPRSV 2017, ISBN 978-80-905696-5-2

NOVOTNÝ, Oto. *O trestu a vězeňství: studie o funkcích trestu v soudobé naší společnosti*. 2. vyd. Praha: Academia, 1969.

TOMÁŠEK, Jan. *Zaměstnání jako faktor desistence*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2017. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 978-80-7338-166-0.

SCHEINOSTOVÁ, Alena. Na kom se provinil Zacheus. *Katolický týdeník* [online]. 2015, (25) [cit. 2018-04-07]. Dostupné z: <http://www.katyd.cz/clanky/na-kom-se-provinil-zacheus.html>

SOLNAŘ, Vladimír. *Systém českého trestního práva*. Praha: Novatrix, 2009. ISBN 978-80-254-4033-9.

WIDELAK, D. Vzdělávání v oblasti reintegrace v českých věznicích, in *Polska resocjalizacja i wieziennstwo*, Opole: Uniwersytet Opolski 2009, s. 227

ZDRÁHALOVÁ, H. Jak se studuje UK za mřížemi?. *IForum*. časopis Univerzity Karlovy, 2017, (39). ISSN 1211-1724

Seznam příloh

Příloha 1

Stanovy: Asociace pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, z. s.

Asociace pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody, z. s. je zapsanou společností a dobrovolně sdružuje pedagogické pracovníky těch škol a školských zařízení, které se přímo podílejí na vzdělávání osob, odsouzených k nepodmíněnému trestu odnětí svobody. Vedle vyučujících mohou být členy této asociace i odborníci z těch oborů, které mají blízko jak k pedagogice a andragogice, tak k penologii, právu a příbuzným odbornostem.

1. Účel Asociace

Účelem Asociace je vedle sdružování pedagogických pracovníků, podílejících se na poskytování vzdělávání a školských službách osobám ve výkonu trestu odnětí svobody realizace celé řady cílů jako.

- účastnit se diskusí o vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody na úrovni Ministerstva spravedlnosti ČR (dále jen Msp ČR) a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (dále jen MŠMT ČR)
- spolupracovat na vytváření rámcových vzdělávacích programů pro osoby ve výkonu trestu odnětí svobody
- účastnit se na tvorbě učebnic pro všechny typy škol, které vzdělávají odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody
- být partnerem MŠMT ČR, České školní inspekci (dále jen ČŠI) a MSp ČR v diskusi o náplni výchovy a vzdělávání na školách pro odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody
- přinášet podložené a objektivní informace o stavu výuky, metodách práce, spolupracovat s příslušnými odbory MŠMT ČR a MSp ČR
- získávat finanční prostředky na umožnění studijních pobytů svých členů na zahraničních univerzitách
- umožňovat reciproční výměny stážistů do zahraničí
- spolupracovat s organizacemi, které se zabývají začleňováním osob po propuštění z

výkonu trestu odnětí svobody do života běžné společnosti

- umožnit popularizaci nových vzdělávacích a vědeckých postupů
- zajišťovat prostředky na vydávání časopisů
- Asociace bude vstupovat do projektů a grantů vyhlášených v rámci ČR i do projektů vyhledávaných na mezinárodní úrovni
- Asociace si klade za cíl organizovat – Konferenci o vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody
- Asociace je partnerem pro podobné společnosti s příbuzným zaměřením v jiných zemích
- Asociace bude podávat návrhy k úpravám týkajících se legislativy (vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody)

2. Členství v Asociaci

Členství v Asociaci pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody je dobrovolné. Je otevřené fyzickým i právnickým osobám.

Členem Asociace se může stát kterýkoliv zřizovatel, ředitel nebo zástupce, pedagog nebo asistent pedagoga, vzdělávající odsouzené ve výkonu trestu odnětí svobody.

Dále členem Asociace mohou být pracovníci Pedagogicko – psychologických poraden, Speciálních pedagogických center, vysokoškolští učitelé, podílející se na přípravě učitelů, pracovníci MŠMT ČR, MSp ČR, Vězeňské služby ČR a inspektoři ČŠI.

Členem Asociace pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody se může stát kdokoliv, kdo vyhoví bodu 2. čl. III. a souhlasí s cíli a posláním společnosti a jehož členství je schváleno nadpoloviční většinou přítomných členů společnosti na členské schůzi.

Členství v Asociaci zaniká

- a. písemným sdělením o ukončení členství v Asociaci
- b. nezaplacením příspěvků, schválených přípravným výborem po svolání 1. členské schůze
- c. rozhodnutím členské schůze
- d. opakovaně neomluvenou neúčastí na členské schůzi

3. Zánik Asociace

Asociace může být zrušena:

- e. ukončí-li v ní členství více než 2/3 členů a sněm rozhodne o ukončení činnosti

- a zároveň určí způsob případného majetkového vyrovnání
- f. pominou-li důvody a cíle, pro které byla Asociace zřízena, přičemž je třeba souhlasu alespoň 1/2 členů

4. Orgány Asociace

- Členská schůze je nejvyšším orgánem Asociace pedagogů odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody.
Členská schůze se schází nejméně 1x ročně, přičemž první zasedání členské schůzi svolá Přípravný výbor do 2 měsíců po zápisu Asociace u rejstříkového soudu. Členská schůze Asociace se vyjadřuje k činnosti spolku včetně hospodaření a přináší nové náměty pro činnost. Na prvním zasedání volí tajným hlasováním Správní radu a tříčlennou revizní komisi. Delegáti Členské schůze jsou voleni klíčem, který stanoví Přípravný výbor a posléze Správní rada.
- Správní rada je pětičlenná, ve složení:
 - předseda
 - místopředseda
 - jednatel a 2 členovéČlenové Správní rady volí mezi sebou na období 2 let předsedu, místopředsedu a jednatele správní rady.
- Správní rada a předseda řídí v období mezi sněmy společnosti činnost Asociace.
- Oprávněn jednat za Asociaci je její předseda a jednatel (místopředseda pouze pokud zastupuje)
Jednání výše uvedených zástupců musí být schváleno Správní radou.
- Další práva a povinnosti členů Asociace včetně pravomocí orgánů budou vymezeny v jednacím řádu, schváleném Členskou schůzí.

Členská schůze

rozhoduje o všech důležitých věcech; zejména:

- a. schvaluje stanovy spolku a změny těchto stanov,
- b. volí členy Správní rady,
- c. schvaluje zprávu o činnosti spolku za předcházející rok
- d. určuje a schvaluje strategický plán spolku a jeho cíle na příští období,
- e. schvaluje přihlášky nových členů a rozhoduje o vyloučení členů,

- f. rozhoduje o vstupu spolku do právnických osob,
- g. rozhoduje o členství spolku v mezinárodních organizacích, koalicích a kampaních,
- h. rozhoduje o provozování kanceláře spolku,
- i. rozhoduje o zániku spolku.

Členská schůze také rozhoduje o všech věcech, které nespádají do pravomoci jiného orgánu spolku.

Zasedání členské schůze je svoláváno předsedou spolku podle potřeby, nejméně však jednou ročně. Předseda je povinen svolat do jednoho měsíce členskou schůzi, pokud ho o to požádá písemně alespoň jedna třetina členů spolku. Informaci o konání zasedání členské schůze zasílá předseda členům spolku písemně nebo elektronickou poštou na kontaktní adresu, kterou člen uvedl v přihlášce, případně na později členem spolku uvedenou kontaktní adresu, a to nejpozději dvacet dní před jeho konáním. Součástí informace je návrh programu zasedání. Nejpozději deset dní před konáním zasedání členské schůze zasílá předseda členům spolku návrhy materiálů, které je povinen předložit ke schválení.

Členská schůze může na svém nejbližším zasedání změnit kterékoliv rozhodnutí předsedy.

Členská schůze je usnášeníschopná, účastní-li se jejího zasedání třetina všech členů spolku. Členská schůze rozhoduje nadpoloviční většinou přítomných členů spolku, není-li v těchto stanovách uvedeno jinak. Každý člen má při rozhodování jeden hlas; hlasy členů si jsou rovny.

Záležitost, která nebyla zařazena na pořad zasedání při ohlášení Členské schůze, lze rozhodnout jen se souhlasem dvou třetin přítomných členů spolku.

O rozhodnutích přijatých na zasedání Členské schůze pořizuje Členskou schůzí pověřený člen spolku zápis. Zápis svým podpisem ověřují dva členové přítomní na zasedání Členské schůze.

Předseda

Předseda je statutárním orgánem spolku, který je oprávněn za něj jednat ve všech věcech, zejména pak je oprávněn rozhodovat o otázkách spojených s fungováním spolku, včetně dispozic s jeho majetkem, s výjimkou majetku nemovitého, přijímat zaměstnance spolku, ukončovat jejich pracovní poměr, a rozhodovat o všech jejich pracovních záležitostech. Za spolek může jednat rovněž předsedou zmocněný člen nebo zaměstnanec spolku. Předseda je povinen:

- a. svolávat zasedání Členské schůze v souladu s čl. V odst. 3 těchto stanov,
- b. vést řádně agendu Členské schůze a seznam členů spolku,
- c. archivovat veškeré zápisy ze zasedání Členské schůze,
- d. jednou za 5 let předložit členské schůzi ke schválení strategický plán spolku, a to tak, aby mohl být projednán nejpozději tři měsíce před ukončením platnosti předchozího strategického plánu.

Správní rada

je pětičlenná a pracuje ve složení předseda, místopředseda, jednatel a 2 členové. Členové Správní rady volí mezi sebou na období 2 let předsedu, místopředsedu a jednatele správní rady. Správní rada se schází neméně 1x za 6 týdnů, její jednání svolává předseda a nebo místopředseda, pokud je předsedou pověřen.

Správní rada řídí Asociaci mezi členskými schůzemi. Správní rada je usnášeníschopná, účastní-li se schůze Správní rady nadpoloviční většina jejích členů. Z každého jednání Správní rady je pořízen Záznam z jednání, který musí být ověřen předsedou a jednatelem.

Revizní komise je tříčlenná a pracuje ve složení předseda, místopředseda a člen.

Členové Revizní komise volí mezi sebou na období 2 let předsedu a místopředsedu Revizní komise. Revizní komise se schází neméně 1x za 3 měsíce, její jednání svolává předseda anebo místopředseda, pokud je předsedou pověřen. Revizní komise kontroluje dodržování Strategického plánu mezi členskými schůzemi. Revizní komise je usnášeníschopná, účastní-li se schůze Revizní komise nadpoloviční většina jejích členů.

Z každého jednání Revizní komise je pořízen Záznam z jednání, který musí být ověřen předsedou a místopředsedou.

Příloha 2

Dotazník

Vážení žáci Střední školy VIZE,

vaše odpovědi budou na tento dotazník, budou využity v dotazníkovém šetření, který bude začleněn do mé bakalářské práce. **Dotazník je zcela anonymní, prosím odpovídejte pravdivě.**

Děkuji za spolupráci.

1. Věk respondenta:

2. Délka dosud neodpykaného trestu:

První část – živnost:

3. Po získání výučního listu Malíř a lakýrník a propuštění na svobodu se pokusím uplatnit získanou kvalifikaci jako zaměstnanec firmy:

- Ano
- Ne

4. Podmínky pro získání živnostenského oprávnění:

- Zním
- Neznám
- Mám zájem je poznat

5. Po propuštění na svobodu a zahlazení odsouzení požádám o živnostenské oprávnění a budu samostatně podnikat:

- Ano
- Ne

Druhá část - motivace:

1) Co Vás motivovalo ke studiu při výkonu trestu?

2) Co jste cítili jako překážku ve studiu?

3) Co plánujete po propuštění?

4) Jak Vám vzdělávání ve věznici pomohlo k návratu do běžného života?